

Apponyi a szociálpolitikában

Írta: báró Szterényi József

A szociálpolitikának van valami varázsa. Érző és hívő ember nem vonhatja ki magát hatása alól. Öntudatlanul vagy tudatosan befolyása alá kerül. Hite és érzése egyaránt viszi reá. Mindkettőnek a szeretet a forrása. Mint ilyent, sokáig összetévesztették a jótékonyssággal, ami még ma is megtörténik. Pedig a kettőnek csak a forrása közös, önmagában véve mindkettő egész önálló, egymástól teljesen független. A jótékonyásban a könyörületesség, a szív jut érvényre, ez annak alapja; a nélkülözés csökkentése, a nyomor enyhítése, a fájdalom csillapítása az eredménye. Többé-kevésbé pillanatnyi hatással. A szociálpolitikának az ész a mozgató ereje; alapja a jog, célja pedig a gyengébb védelme az erősebbel szemben, maradandó eredménnyel. Míg amannál az állandó eredmény, az állandó hatás a kivétel, ennél az átmeneti jelleg az. Amint ez a jogban gyökerező voltából önként folyik.

Apponyi Albert érző és hívő ember, természetes, hogy a szociálpolitika varázshatása alá került. Szíve és hite egyaránt vitték reá; amaz öntudatlanul, az Istentől nyert nagy tehetsége és ritka előrelátása tudatosan. Ritka összhang, mely nála e részben tüneményes közéleti pályájának már kezdetéi megnyilatkozik. Olyan időben, mikor a fejlettebb kultúrájú nagy nyugoti államokban is még gyermekkorát élte a szociálpolitika, amikor a gazdasági fejlődés nagy átalakulásai még csak körvonalakban jelentkeztek, nálunk természetesen még leghalványabb nyomaiban sem, a nevelésében és társadalmi körében szigorúan konzervatív, a gazdasági élettől messze távolban álló főúr nagy előrelátással nem az annak a kornak jellemző általános politikai téren keresi nagy tehetségének érvényesülését, hanem különösen gazdasági és szociális kérdések ragad-

ják meg. A világmozgalmak éles megfigyelésének megnyilvánulása ez. És annak felismerése, amiben az ország a legelmaradottabb. Közleti pályájának első korszakában tulaj donképen gazdaság-politikus. Parlamenti tevékenységének súlypontja gazdasági kérdéseken van. Mintha rövid köztisztviselői pályája is — miniszteri segédfogalmazó volt a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium ipari osztályában — ilyen irányban hagyott volna nyomokat benne. Csak később terelődött át működése általános politikai, közigazgatási és közjogi irányba.

Emlékirataiban¹ maga emlékszik meg pályájának ezen időszakáról, leghelyesebbnek vélem, ezzel az önismertetésével bevezetni szociálpolitikai tevékenységének ismertetését:

„Egészen véve akciónk ebben az időben kizárólag a belügyi — részemről főleg a közgazdasági és szociálpolitikai — téren mozgott. De ezen a területen csakhamar meghasonlásba kerültem elvtársaim egy részével.

Olvasmányaim révén mindinkább eltávolodtam a manchesteri iskolától. A német szociálpolitikai irodalom és Bismarck közgazdasági politikája abban a stádiumban, amelyben a szocialisták felé közeledett, nagy befolyást gyakoroltak eszméim kialakulására. Abban az időtájbán ismerkedtem meg egy Meyer Rudolf nevű nagytehetségű és tudású német keresztényszociálpolitikai íróval (Főmunkái: *Der Emancipationskampf des vierten Standes, Heimstättengesetze in Amerika*), akit Bismarck Németországból kiűldözött. Ő irányította figyelmemet Marxra, akit a közgazdasági tudomány legnagyobb gondolkozójának tartott, és Rodbertusra, aki úgy, mint ő maga, a szocializmus és konzervatizmus két pólusa közt ingadozott. Egyidejűleg igen komolyan foglalkoztam az agrárkérdéssel, a kisbirtok elaprózásának, a parasztság elproletárosodásának, a falusi uzsorának és az egészségtelen birtokcseréknek kérdéseivel, ezekben látván, a kisipar helyzetét is ideszámítva, a szociális kérdésnek Magyarországon legaktuálisabb oldalát. A gyári munkások mozgalma, a tulajdonképeni szociáldemokrata-párt fejlődése, akkor még igen kezdetleges stádiumban volt nálunk. Mindazonáltal ez sem kerülte el egészen figyelmemet. Azt a tételt állítottam fel,

¹ L. Gróf Apponyi Albert: Emlékeim. Ötven év. 131—135. old.

hogy iparunk fejlesztésével együtt kell kifejlesztenünk a munkásvédő törvényhozást is, és ezzel kell megelőznünk a nagyiparral összekötött bajoknak hozzánk való beözönlését. Ez a felfogás kissé naiv volt; de annyi tény, hogy ami munkásvédő intézkedés az 1884. évi ipartörvényben foglaltatik, nagyjából az én kezdeményezésemre került belé, és hogy azt a szociális olajcsöppet, mellyel Bismarck szerint az állami gépezet kerekeit megkenni szükséges, elsőnek én hangsúlyoztam, a doktrínerek általános elszörnnyüködésére, a magyar parlamentben. Tény az is, hogy az akkor még gyermekkorát élő magyarországi szociáldemokrata-párt bennem látta azt a politikust, akiben leginkább megbízott, mert midőn először fordult a képviselőházhoz kérvénnyel, az általános szavazati jog meghonosításáért, a kérvény benyújtására engem kért fel. A benyújtásra természetesen vállalkoztam, de őszintén kijelentem, hogy érdemileg nem pártoltam az ügyet. Csodálatosképen nem volt akkor érzékem a szavazati jog kérdésének a szociálreformmal való összefüggése iránt; egyáltalán nem foglalkoztam a választójog kérdésével más szempontból — de ebből igen nyomatékosan, — mint a választások szabadsága és tisztasága biztosításának szempontjából. Pedig a német példa is felvilágosíthatott volna ennek a kérdésnek mindjobban közeledő jelentőségéről, és itthon is olykor-olykor felcsillámlott egy-egy jelenség, amely az összes pártoknak e téren tanúsított quietizmusát megzavarhatta volna. Csak egy példát hozok fel, egy esetet, amely velem történt. Az Alföldön különösen Békésmegyében, ahol atyámnak birtoka volt, abban az időben erős hullámokat vetett az agrárszocializmus. A legtöbb nagy uradalom cselédségében is többé-kevésbé tért foglalt, bárcsak rövid időre. Atyámnak akkor egy jeles jószágigazgatója volt, Korossy Kamilló ny. kapitány, aki különösen a cselédséggel való jó bánásmóddal tűnt ki és a legnagyobb mértékben bírta a munkásnép bizalmát és szeretetét. Ebből folyólag a mi majorainkhoz alig jutott el a forrongás hullámverése; ha jól emlékszem, két-három béresünk lépett be az alakuló szociálista-pártba. Történetesen ott jártam, mikor ezek történtek. Talán mondanom sem kell, hogy nem követtük némely uradalom példáját, mely a szociálista-pártba belépett cselédek elbocsátásával csak olajat öntött a tűzre. Atyám igazgatója teljes egykedvűséggel vette és kezelte a

dolgot, annak a két-három szocialista cselédnek semmi bántódása sem lett. Én azonban barátságosan beszélgettem velük, megkérdeztem, van-e valami panaszuk és egyáltalán miért léptek be az új pártba, mely heti 10 krajcár befizetését kívánta tőlük? (Akkor még olcsó volt a szakszervezeti tagság!) Válaszuk az volt, hogy semmi panaszuk nincs, és hogy a főkövetelmény, melynek kivívása végett a szocialista-pártba beléptek — a szavazati jog. Ez engem rendkívül meglepett, és őszintén szólva, tökéletesen megakadtam a viszonylásban. Egészen benne voltam az általános a szavazati jognak nemzeti és mindenféle egyéb szempontokból való visszaautasításában és könnyűnek találtam e visszautasító álláspont mellett érvelni olyanok körében, akik maguk szavazati joggal bírnak és csak másokat zárnak ki belőle. De mikor először állottam szemben a kizártak közül egy-kettővel, akik a legudvariasabb és legnyugodtabb formában adták elő igényüket a polgári jogok élvezetére, nem találtam érvet, amellyel őket e törekvésük helytelenségéről meggyőzni, vagy ezt csak meg is kísérelni lehetett volna. Egyáltalában nagyon könnyű valamely társadalmi állapot vagy berendezés helyességét, vagy éppenséggel szükségességét bizonyítani azok előtt, akik hátrányait szenvedik. Aristoteles kétségtelenül minden nehézség nélkül győzte meg a gazdag athéni polgárokat a rabszolgaság nélkülözhetlenségéről, de kötve hiszem, hogy csak egyetlen rabszolgát is megnyert volna e tanának. A kapitalizmus tudományos képviselői hasonló helyzetben vannak a munkásosztállyal szemben. Olyasvalamit motyogtam tehát, hogy teljesen értem kívánságukat, hogy megjön majd annak is az ideje, de hogy ma még nem jött el, stb. Szóval, egész debatteri készültségem cserben hagyott két egyszerű béressel szemben, aki a népnek egy természetes követelését adta elő.

Agrárszociális törekvéseim több jeles külföldi nemzetgazdasági és szociálpolitikai íróval hoztak összekötetésbe, akiket, ha irataik figyelmemet különösen felköltötték, részint személyesen, részint levélben felkerestem. Így emlékszem, hogy Breslauba utaztam Miaszkovszky tanárhoz, akinek agrárpolitikai tanulmányai akkor bizonyos feltűnést keltettek. Azután Württembergbe, az ottani mintaszerű iparfejlesztési politika tanulmányozására. Gyakran érintkeztem Bécsben Stein Lőrinc hírneves tanárral, leveleztem Schaeffle-vel és Brentano Lujóval,

akivel egy nemzetközi agrárkongresszuson találkoztam és akivel egy közép-európai vámszövetségnek, mint az amerikai verseny leghatályosabb ellenszerének érdekében együtt működtem. Nem kevésbé sűrűen érintkeztem hazai szakférfiakkal és vettem részt azokban a tanácskozásokban, melyeket rokonérzelmű, többnyire a politikától távol álló férfiak az Országos Gazdasági Egyesületben, a Gazdakörben és a gazdasági egyletek akkor alakult szövetségében folytattak. A felmerült eszméket magam sem tartottam elég éretteknek arra, hogy azok konkrét tartalma országgyűlési akciókban nyerjen kifejezést; de több beszédemben jeleztem az irányt, felvettem a problémákat, hangsúlyoztam azok tanulmányozásának és a megoldás valamely módjának szükségét. Ennyi pedig elég volt, hogy a kapitalista irány vaskalaposainak egész haragját vonjam magamra. Ez a harag végigzúgott a nagytőke érdekeit szolgáló egész sajtón és megnyilvánult azokban a támadásokban, amelyeket a képviselőház közgazdasági kapacitásai, akik kevés kivétellel még nyakig a manchesterizmusban állottak, minden alkalommal reám zúdítottak. Jóhiszeműen, vagy célzatosan, de mindenestre nagyon tévesen, összezavarták a manchesteri tanokat — a feltétlen gazdasági szabadságot — a politikai liberalizmussal, a gyengék oltalmát előtérbe állító szociálpolitikai törekvéseket a reakcióval. Ennek a primitív felfogásnak pedig a gazdasági kérdésekben analfabéta politikai vezeték, akik különben nagyobbreszt doktrinás liberálisok voltak, többnyire beugrottak. Így Tisza Kálmán, akiben, úgy, mint közgazdaságilag egyébként képzett, de kissé avult tekintélyek után induló fiában, Tisza Istvánban, a szociális érzék teljesen hiányzott; így Szilágyi Dezső, akinek érzéketlensége ezen a téren valóban csodálatos volt. Egészben véve az volt a nagy hátrányom, hogy én igazságot tartalmazó, de még nem érett (ma sem azok) eszmeirányokat képviseltem; ellenfeleim pedig egy félszeg és letünőfélben lévő, de teljesen kiépített rendszert, még pedig olyan közönség előtt, amely kevés tájékozottsággal bírván ezen a területen, csak az egyszerű és világos tételleket értette meg, vajúdo törekvésekből azonban nem tudta kihámozni, sem kiérezni a kialakulófélben lévő igazságot. Ehhez járult, hogy magam sem hatolhattam be elég mélyen a felvetett problémákba, hogy szakférfiak visszautasító magatartásával

szemben felfogásaimat mindenkor győzelmesen képviselhessem. Hiszen ki kellett vennem a magam részét a pártvezetésből és képviseletéből egyéb kérdésekben is: a főrendiház és a megyerendszer reformjának kérdésében — mind a kettő ép akkor nagy s szép vitákra és ezekben a jogállam kiépítését sürgető álláspontnak teljes kifejtésére adott alkalmat. Ezekben a vitákban mondtam el a legtöbb sikert arató beszédeim némelyikét; de ez is elég terjedelmes előtanulmányt igényelt, úgy hogy nem szentelhettem magamat egészen a szociálpolitikai kérdéseknek. Abban a táborban is, amely eleinte lelkesedéssel karolta fel a szociálpolitikai kérdések tanulmányozását, kétélyek keletkeztek munkánk tudományos megalapozása iránt, ami sokak elpártolására vezetett. Saját politikai pozícióm tehát akkor nem nyert, sőt inkább veszélybe került ezen a téren folytatott akcióim által, már azért is, mert az ellenségek, akiket általa szereztem, hatalmasabbak voltak a barátoknál, akiket ezen az úton nyertem. Még sincs okom ezt sajnálni. Először sokat tanultam, aminek az események megítélésében is hasznát veszem; másodszor több — habár szintén elégtelen — előre látást tanúsítottam a világmozgalmak megfigyelésében, mint legtöbb kortársam, ami később mégis csak elismerésben részesült; harmadszor eszméket ébresztettem, amelyeket mások átvettek és részben meg is valósítottak. Így p. o. Károlyi Sándor barátom, bár ő is azok közé tartozott, kik bizalmatlanul fogadták azt az egész tudományos alépítményt, amelyre a magam akcióját építettem, megragadta a dolog gyakorlati oldalát és nem törődve elméleti rendszerekkel, mérhetetlen szolgálatokat tett a — kis embernek —, különösen a kiscgazdának a szövetségi eszme nagyarányú meghonosításával. Ennek megfelelő szociálpolitika kezdeményezése iparügyünk vezetőinél, sajnos, csak sokkal később kezdett felmerülni.”

Gazdasági felkészültségével Apponyi először az Ausztriával való vám- és kereskedelmi szövetség meghosszabbításáról szóló törvényjavaslat képviselőházi tárgyalásakor lép a nyilvánosság elé; 1878 január 29-én mondja első nagy gazdasági beszédét, melyet egy hónap múlva egy másik ilyen irányú beszéde követ, amellyel a magyar tengeri hajózás megteremtése érdekében száll sikkra. Abban az önálló magyar gazdasági életet sürgeti, melyet nem akadályozhat az Ausztriával való vámszövetség, ebben

ennek egyik szervét keresi, metsző iróniával mutatva reá arra a képtelen helyzetre, hogy „mikor az ország összes közgazdasági érdekeinek előmozdítására, ipari, kereskedelmi és külkereskedelmi célokra, a gazdasági élet különböző ágai emelésére mindössze csak 80.000 forintot tudunk behelyezni a kereskedelmi minisztérium budgetjébe, de ezzel egyidejűleg a trieszti Lloyd szubvencionálására 400.000 forintot adunk”. Az a határozati javaslat, melyet ennek kapcsán előterjesztett, hogy utasítsa a Ház a kormányt „hogy tengeri hajózásunk feladatainak a kiderítésére forgalmi adatokra alapított jelentést terjesszen mielőbb a Ház elé, amelynek következtében azután a dolog teljes ismeretével rendelkezvén, biztosan határozhatnánk” egyik megindítója volt az önálló magyar tengeri hajózás meg alapításának.

Akkori közéleti szereplésén Széchenyi István gróf hatása érvényesül. Nem gravaminális politikában, hanem az ország gazdasági megerősödésében, gazdasági önállóságában keresi azt a szilárd alapot, mely fejlődését biztosítani képes; előbb kell megeremteni az alapot, azután tovább építeni azon. Előtérben áll nála e részben az agrárkérdés és ennek kapcsán felveti már akkor a földbirtok problémát, szociális érzékével megérzi, hogy el fog jönni az idő, amikor az lesz a magyar gazdasági és szociális politika tengelye. Az agrárkérdés előtérbe helyezését nemcsak indokolja, hanem egyenesen követeli az ország túlnyomó agrár jellege, de ugyanakkor nem szabad elhanyagolni az ipart sem, mert magának a mezőgazdaságnak érdekei követelik, hogy az támaszkodhassék a nagyobb fogyasztó elemekre, melyeket ez esetben első sorban az ipari népesség képez. Tisztán látta és reámutat erre, hogy a mezőgazdaság egymaga nem képes egy kultúrállam igényeit fedezni, ipar és kereskedelem szükségesek hozzá. És míg az agrárkérdés tárgyalásánál Németország példájára hivatkozva, a kisember védelmére, a szövetkezeti eszmét propagálja, addig az iparnál a kisipar problémája a kedvenc tárgya, mindkettőnél a szociális szempontokat helyezve előtérbe. A magyar szövetkezeti mozgalom megindítója tulajdonképpen Apponyi Albert, az ő ezirányú működése nyomán veszi át annak irányítását pártjának egyik legkiválóbb tagja, gróf Károlyi Sándor, aki azt átültetve a gyakorlati életbe, a gazdasági szövetkezetek megeremítőjévé lesz.

Ettől kezdve Apponyi már ritkábban foglalkozik gazdasági kérdésekkel. Annyival inkább szociálisokkal. Amikor első nyomai jelentkeznek a magyar törvényhozásban az ipar állami fejlesztésének, a gyáriparnak nyújtandó állami kedvezmények mellett munkásvédelmi intézkedéseket sürget és amikor az 1884. évi ipartörvény áll tárgyalás alatt, akkor konkrét javaslatai vannak a munkaidő szabályozására, a női- és gyermekmunka védelmére, azoknak a munkásvédelmi rendelkezéseknek legnagyobb része, melyeket az említett ipartörvény tartalmaz, az ő kezdeményezésére került abba. A munkásvédelem mai nemzetközi állása mellett azok a rendelkezések nagyon szerényeknek tűnhetnek, de az akkori törvényhozás mellett azok bizony igen lényeges kezdeményezést jelentettek. Némely akkori rendelkezésen túl még ma sem jutott a magyar törvényalkotás. A fiatalokruak veszélyes üzemekben való alkalmazásának tilalma például máig is csak úgy áll szabályozásában, mint akkor állott, de nemcsak nálunk, hanem sokkal fejlettebb ipari viszonyokkal bíró országokban is. És a gyermekmunka védelme még tíz év múlva is nemzetközi konferenciák tárgya volt, melyen Magyarország tíz év előtti törvényes rendelkezései messze megelőzték Anglia és Belgium idevágó berendezéseit, míg a kötelező tanoncoktatással, illetőleg tanonciskolák kötelező felállításával egész Európát megelőztük. Magyarország volt az első, mely ezt a kötelezettséget felállította. Azt a bizonyos „szociális olajcsepp”-et, mely utóbb oly nagy szerephez jutott a nemzetek életében, a magyar parlamentben Apponyi Albert gróf csöpögtette elsőnek; sajnos, azóta Sem akadt túlsók követője ebben. Évek hosszú során át egy-maga is képviselte azt ott. Ebben a tevékenységében karolja fel még a múlt század nyolcvanas éveiben a felvidéki kivándorlás kérdését, melyben súlyos szociális bajt lát, sürgetve ellensúlyozására az ottani viszonyoknak megfelelő gyáripar teremtését, lekötendő a mezőgazdaságban felesleges munkáskezeket; ebben a gondolatkörben foglalkozik behatóan a kishitel kérdésével, reámutatva annak fontosságára, hogy a kigazda és a kisiparos boldogulásának egyik akadálya, a hitel hiánya, mely nélkül az kis birtokának, ez műhelyének üzemét nem folytathatja és fokozottabb mértékben van kitéve a nagy üzemek által való elnyomatásnak; ebben az irányban látja megveszedelmét a tisztviselőkérdésnek, ugyancsak már a nyolc-

vanás évek végén mutatva reá annak kettős veszedelmére, kedvezőtlen kihatására az állami pénzügyekre és azon szociális bajokra, melyeknek ez kútforrása lehet. Amitől Magyarország iejlődő korában félt, az Csonka-Magyarországon fokozott mértékben következett be: a tisztviselő-kérdés az állami pénzügyek egyik döntő jelentőségű tényezőjévé és a középosztály megsemmisülésének egyik legnehezebben megoldható részévé vált. Akkor annyiban, hogy a középosztály nem a szabad gazdasági pályákra terelte gyermekeit, hanem a hivatalokat vélte azok számára lefoglalni, így duzzadt fel annyira az állami és törvényhatósági tisztviselői kar, ennek érdekében szaporítottak évtizedeken át az újabb és újabb hivatalok; ma természetesen az ellenkező irány követendő, mert különben nem hozhatók rendbe az állam pénzügyei, de ezzel egyidejűleg nemzedékekre semmisül meg a magyar középosztály legértékesebb része, a tisztviselő társadalom. Abban a beszédében, melyet az 1888. évi költségvetés általános vitájában mondott, Apponyi élesen világitott reá a hivatali állások ilyenén szaporításának veszedelmére, ostorozva a történelmi középosztálynak a hivatalokba való tódulását és a gazdasági pályák teljes elhanyagolását. Milyen más alakulatot vett volna a magyar gazdasági, sőt társadalmi élet, ha figyelmeztető szava akkor nem hangzik csak egyszerűen el, hanem követésre talál; magának a történelmi középosztálynak gazdasági helyzete is másképen alakult volna! Az igazi szociálpolitikai előrelátás demokratikus politika volt. Demokrácia olyan időben, amikor annak hirdetése még talán forradalminak is tetszhetett, amit legkevésebbé lehetett elvárni egy konzervatív fiatal főúrtól, akinek családi és társadalmi tradícióival ez alig volt összhangba hozható. Jellemző felfogására, amit erről egyik képviselőházi beszédében mond, válaszul bizonyos támadásokra, melyek azért érték, hogy elvbarátaival társadalmi akciót indított a kis gazdasági egzisztenciák megmentése érdekében . . . „Foglalkoztunk bizonyos kérdésekkel, javaslatokkal — úgymond 1888. január 20-iki beszédében, ugyanott, ahol a tisztviselőkérdést, a kivándorlást és a kishitel kérdését tárgyalja különösen szociális szempontból — melyeknek célja mindég egy volt: a jelenlegi társadalmi állapotok által megrendített kis gazdasági egzisztenciák megmentése. Ugyanannyi fontossága, amennyi a kultúra terjedésének van a demo-

krácia megvalósítására, ugyanaz a fontossága van a kisebb-gazdasági egzisztenciák fenntartásának. És az, aki keresi az utakat és módokat, hogy a kisebb gazdasági egzisztenciák léte-
 lükben biztosíttassanak: az a demokráciát valósággal szolgálja, míg az a korlátolt doktrinarizmus, mely megelégszik azzal az elmélettel, hogy az egyéni erők felszabadítása teszi a demokrácia alfáját és ómegáját, az a doktrinarizmus e kisebb gazdasági egzisztenciák szétmállásához és ennek következtében a plutokrácia uralmához vezet, melynek önző érdekeit takargatja tantétéleinek a formalizmusával. Én mindég tiltakozni fogok, amint hogy tiltakoztam és tiltakozom egész erőmből az ellen, — és igen örülök, hogy erre nekem alkalmam nyílt — hogy tulaj donképen a plutokrácia érdekeit szolgáló, megengedem,, hogy jóhiszemű és öntudatlanul szolgáló ez a doktrinarizmus,, mely a társadalmi kérdésekkel nem akar foglalkozni, holott: ezek dominálják a gazdasági helyzetet is, mert hiszen az egész világ közgazdasági mizériái főleg abból erednek, hogy a termelési képesség óriási fokozásával nem tartott lépést a nagy/tömeg fogyasztási képességének az emelkedése; ismétlem, mindég tiltakozni fogok az ellen, hogy a közgazdasági doktrinarizmus akár a liberalizmussal, akár a demokráciával azonosíttassék és ennek előharcosául tüntesse fel magát, holott a demokrácia alapját képező társadalmi erők fenntartásának ez a legveszedelmesebb ellensége.”

A gazdasági doktrinarizmussal való ily éles szembehelyezkedésnek az a magyarázata, hogy akikkel az igazi demokrácia védelmében szembe kellett szállnia, egyetemi tanár-képviselők voltak, a doktrinarizmus képviselői. Sajnos, a demokrácia nem abban az irányban fejlődött nálunk, melyet ő képviselt, mely demokráciához hű maradt mind mai napig, a kis egzisztenciák védelme csak jelszó maradt mindég, hogy alapjául szolgálhasson olcsó demagógiának; a gazdasági élet ellenben a plutokrácia irányában fejlődött és túltengésében jutott kifejezésre, bőséges tápot adva ezzel annak az irányzatnak, mely a mai társadalmi rend felborításával egy új társadalmi rend megteremtésében látja célját. Apponyi előrelátása a polgári társadalom megerősítése, a kis egzisztenciák megmentésével annak szilárd megalapozása akart lenni, az pedig, ami és ahogyan

történt, az igazi demokrácia legelemibb követelményének mellőzése, a polgári társadalom meggyengítésére vezetett.

Ez a demokratikus felfogás jut kifejezésre az általa alapított Nemzeti Párt programjában is, melynek erre vonatkozó részét következőképp állapította meg: „Egészséges társadalmi állapotok fenntartása a nemzeti erőnek és egységnek egyik leglényegesebb előfeltétele. E végből nem szabad elhanyagolnunk a munkásvédő törvényhozás kiegészítését és teljes figyelmünket kell fordítanunk ama társadalmi bajokra, melyek az ország egyes részeiben részint végleges kivándorlás, részint veszélyes forrongások alakjában mutatkoztak. Rendszeresen vezetett és az e célból alakítható pénzüzetek által támogatott telepítési politika, valamint az ipari foglalkozás terjesztése e bajoknak a legbiztosabb ellenszere.”

Ennek a programnak aktualitást a röviddel azelőtt kitört alföldi parasztlázadás adott, arra vonatkoznak a „veszélyes forrongások”. A kis egzisztenciák teljes elhanyagolása, a földbirtok nélküli lakosságnak Békés és Csanád megyékben a jobbagyság felszabadítása előtti időkre emlékeztető kihasználása voltak annak a kirobbanásnak közvetlen okai. Hogy a demagóg izgatásoknak is volt benne szerepe, az természetes. Az akkori kormány megbízásából nekem kellett a helyszínén a parasztlázadás okait tanulmányoznom, közvetlen tapasztalatból ismerem meg tehát azokat. A földbirtokreform gondolata szinte végig kíséri Apponyit egész közéleti pályáján és az a javaslat, mely ebben a programban a telepítési kérdéssel kapcsolatban szerepel, erre a célra alakítandó pénzüzetek, nem egyéb, mint annak a szociális gondolatnak pénzügyi megoldása, annak megmondolása, ami a végül, a legrosszabb időben keresztülvitt földreformban teljesen hiányzott, amire annak megalkotói nem gondoltak és aminek annak a részben szánalmas keresztülvitele tulajdonítható. Az e célra alakítandó pénzüzetek arra lettek volna hivatva, hogy a földhöz juttatandó parasztság azon anyagi eszközök birtokába jusson, lehetőleg kedvező feltételek mellett, melyek segítségével földjét meg is művelheti, a földbirtokos pedig leadott birtokrészének megkaphassa rendes ellenértékét, melyet megmaradt birtokának belterjesebb megművelésére fordíthasson. Ebben a megoldásban szociális és gazdasági koncepció volt; abban, mely megvalósított, volt ugyan kétség-

kívül szociális gondolat, de minden gazdasági megfontolás nélkül. Akkor telepítés formájában tervezetett a megoldás, most kényszerkisajátítás alakjában történt. Apponyi nagy szociális érzéke jut kifejezésre abban a nemzetgyűlési beszédében, melyet a földreformra vonatkozó törvényjavaslathoz tartott, szinte azt mondhatnám, hogy az egész politikai pályáján végigvonuló agrárszociális programjának zárókövét képezi. „Ez végre olyan reform, — mondja — amely nem divatból, nem egyesek kedvteléséből, de még nem is tudományos teóriákból, hanem magának az életnek talajából fakadt, az életnek szükségleteiből, a tapasztalásokból — részben szomorú tapasztalásokból —, melyeket az utolsó időkben szereztünk ... Az a körülmény, — mondja — hogy én történetesen a nagybirtokos osztályhoz tartozom, engem az én állásfoglalásomban egy pillanattig sem fog befolyásolni. Aki csekély politikai működésemet csak némileg figyelemmel kísérte, talán el fogja ismerni, hogy soha osztálypolitikát nem csináltam, különösen, hogy soha a hatalmasok javára nem csináltam politikát, hanem mindég az a gondolat vezérelt, hogy amennyiben az abszolút jog rideg következetességétől eltérésnek kell lennie az állami tevékenységben, ez az eltérés nem a hatalmasoknak, hanem a gyengébbeknek, az elhagyatottaknak javára kell hogy szolgáljon.” ... „Miután nagy súlyt fektetek arra, hogy ez az első kapavágás, ez a nagy reform keresztülmenjen, nem keresek kifogásokat a részletekben. Inkább azt kívánom, hogy mi ezt a reformot ne tekintsük csupán egy törvényalkotásnak; ne higyük, hogy amikor azt megszavazzuk és végrehajtását átadtuk annak a bíróságnak, annak a szervezetnek, amelyre azt bíztuk, akkor semmi teendők többé nincsen, hanem aludhatunk tovább. Vigyük át a társadalomba annak tudatát, hogy neki ennek a törvényalkotásnak szellemétől szaturálva kell lennie, hogy neki magának kell kezébe vennie annak kiépítését ott, ahol erre az indokok megvannak, — ahova az állam keze azonban beletnyúlni nem tud. Ezen a módon fogjuk elérni azt, hogy ennek a törvényalkotásnak meglegyen valóban az a kibékítő hatása, nemcsak a termelést előmozdító hatása, hanem a múltból származó keserűségeket eltüntető, a múltból származó bizalmatlanságokat kiegyenlítő, az egymásba helyezett bizalom és együttműködés magvát érlelő hatása, mely az én lelkemben van

és amelyet bele szeretnék plántálni ma inkább, mint valaha minden magyar embernek szívébe és lelkébe.”

Ennek a törvényjavaslatnak tárgyalásánál támadás intézettek a régi magyar nemesség ellen, amiért minden szociális érzék híj ján volt. Ezen támadás ellen szólal fel ebben a beszédben Apponyi. A védelemben benne van egész szociális gondolkodása és egyéniségének fenkölt szelleme. Aki politikai pályája nagy részében szemben állott az akkori liberalizmussal, védelmére kel, amikor azt igazságtalan támadás éri, mert a támadás ellenkezik az igazsággal.

„Én teljesen elismerem t. képviselőtársamnak azt a tételét, — így hangzik beszédének ez a része — hogy a magyar nemesség azokkal az érdemekkel szemben, amiket a nemzeti eszme és alkotmány és az ország függetlenségének fenntartása körül szerzett, nélkülözötte a szociális érzéket, nélkülözötte a kellő érdeklődést az ú. n. misera plebs contríbuens iránt, makacsul ragaszkodott a nemesi privilégiumhoz. Ez neki, fényes érdemei mellett, históriai büne, ezt minden fenntartás nélkül elismerem. De azután az a nagy nemzedék, mely a XIX. század második negyedétől egészen 1848-ig kibontotta szárnyát, az a nagy reformnemzedék, amely kizárólag a magyar nemességnek és honorácioroknak soraiból került ki, jóvátette ennek az osztálynak ezt a mulasztási bünét, fényesen jóvátette. Mert nem áll az, hogy a jobbágység felszabadítása reáerőszakoltatott külső erő által, nem. Hanem épen abban áll egyedül a magyar nemesség a múlt század második felében, hogy a legkisebb mozgalom sem volt az elnyomott osztályok körében, egy falevél ott meg nem mozdult, hanem tisztán maga a kiváltságos osztály, egyfelől az ő vezéreinek fenkölt humanitárius és igazságérzetétől vezéreltetve — mert azt elismerem, hogy nem nagylelkűségből, hanem igazságérzésből tette, de spontán tette — másfelől hazafiságától indítatva, mert maga felismerte azt, hogy a magyar alkotmánynak és a magyar önállóságnak épülete gyenge alapokon fekszik, ha csak egy kiváltságos osztály annak hordozója; ilyen ideális motívumoktól vezettetve a magyar nemességnek az a generációja, saját anyagi kárára is, minden külső presszió nélkül vitte végbe a reform művét és ez nekünk, az egész nemzetnek történelmi dicsőségünk, amit elhomályosítani nem szabad. Nem magunkat, az élöket védem, hanem azokat

a halottakat, akiknek köszönheti Magyarország népe, hogy felszabadításának első lépése, a jogi felszabadítás megtörtént.

Ezzel kapcsolatosan csak egy megjegyzést kívánok tenni arra, amit a liberalizmussal kapcsolatosan ebben a teremben és a termen kívül gyakran elmondottak. Ha azt a vádat, mely a liberalizmus ellen felhozott, hogy az agrárreform terén a kisbirtokkal, szóval a földművelők népével szemben semmit sem tett, a liberalizmus fénykorára értjük, amelyről épen az előbb beszéltem, akkor ez a vád igazságtalan, mert a liberalizmus fénykora, aminek nevezem épen a múlt század második negyedét, elvégezte a jobbgység jogi felszabadítását. Ez nem nevezhető semminek. Ha ez nem történt volna meg, akkor annak \agymost kellene megtörténnie, vagy nem volnánk abban a helyzetben, hogy ilyen törvényjavaslatról beszéljünk. Tehát, ha igazságosan akarunk ítélni múlt nemzedékek és múlt eszméáramlatok felett — pedig csak ha igazságosan ítélünk, akkor tudunk a történelemből tanulságot levonni — akkor nem mondhatjuk azt, hogy a liberalizmus abban az időben, midőn valóban alkotott, midőn apostoli ihlettséggel megtelt vezérek alatt működött, nem tett volna semmit a föld felszabadítására. Nekem semmi legkisebb egyéni érdekem sincs abban, hogy megvédjem, mert hiszen egész politikai pályámon át a liberalizmus sokkal inkább igyekezett engem háttérbe szorítani, mintsem az én pályámnak kedvezni, de ez nem akadályoz abban, hogy ezzel a jelenséggel szemben is iparkodjam teljesen objektív álláspontra helyezkedni. A liberalizmus végre az a politikai rendszer, amely a nagy francia forradalom eszmekörében született, mely azt lassanként rendszerbe hozta és keresztülvitte Európa majdnem összes államaiban. Ez a liberalizmus mindenütt mint nagy történelmi jellegű és érdemű cselekedetet, végbevitte a jogi emancipációt az egész vonalon. Tévedése szerintem kettős. Az egyik az, hogy ebbe az ő dicséretes és dicső tevékenységébe, mellyel bilincseket széttört és erőket felszabadított, belevegyült a XVIII. század vége felé, különösen Franciaországban uralomra jutott filozófiai tanoknak behatása, belevegyült talán ismét a régi társadalmi tényezőknek bűnéből, részben legalább, melyek a már megért helyzetüknek követelményeit nem tudták megérteni, nem tudtak az evolúció terére lépni és ezzel tették kikerülhetetlenné a revolúciót. Belevegyültek az enciklopaedis-

táknak Istent és vallást támadó tanai, amelyek a liberalizmusba bevittek egy bizonyos tendenciát, amely hol a kereszténységgel direkt ellentétbe helyezkedett, hol azt nélkülözhető, nem szükségyszerű alapnak nyilvánította. Ez volt az egyik nagy tévedése a liberalizmusnak. Hozzá kell tennem, hogy ebben a tévedésben hazánk nagy liberális vezérei nem szenvedtek. Aki egy báró Eötvös József, egy Deák Ferenc működését ismeri, tudni fogja, hogy a liberalizmusnak e vallásellenes, vagy legalább vallás-iránt közömbös tanai öreájuk hatással nem voltak.

A másik hibája pedig a liberalizmusnak az volt, hogy a jogi emancipációval egész feladatát megoldottnak tekintette. Azon a hiten volt — és ez igen természetes, — hogy a régi társadalom szervezetének megkötöttsége, bilincsei annyira gátlólag hatottak, annyira gúzsba kötötték a szabad tevékenységet, annyira érezték nyomását azok, akik annak ki voltak téve, hogy természetes volt a hit, hogy csak felszabadítani kell, csak ezeket a bilincseket kell lerakni, csak a jogegyenlőséget kell kimondani és meg lesz ezzel az az egyenlőség, amelyre alapjában mindenki vágyódik, az az egyenlőség, amely nem az életsorsoknak abszolút egyformasága, hanem az az egyenlőség, hogy az emberi életnek méltóságához tartozó összes attribútumokkal fel legyen ruházva mindenki és hogy a haladásra való megindulás lehetősége mindenkire nézve egyformává tétessék.

A liberalizmus azt hitte, hogy a jogi emancipációval ez mind meg van alkotva. Ennek folytán a liberalizmus ép oly kevésbé hozta meg az emberiségnek a végleges formát, amint nem hozta meg azt egyetlen előbbi átmeneti evolúciós stádium sem, amint nem fogja meghozni az emberiségnek ezentúl sem. Minden ilyen uralkodó eszmeáramlat egy bizonyos kor szükségletéből születik, egy bizonyos kor szükségletének felel meg, minden ilyen eszmeáramlat egy bizonyos korban a maga feladatát teljesíti és azután kell, hogy átengedje helyét egy másik áramlatnak, de nem visszafelé, a régi feltámasztásának, hanem azzal az okossággal, hogy a mi jót teremtett, azt azok, akik több jót akarnak, tartsák fenn és biztosítsák és tegyék hozzá azt, ami abból az idejétmúlt áramlatból hiányzik.

Ez az én álláspontom a liberalizmussal szemben. Ezt a liberalizmust egy olyan eszmeáramlatnak tekintem, amely minden hibája dacára az emberiségnek igen nagy szolgálatot tett.

Ez alatt azt a vívmányt értem, amellyel a jog uralmát és a törvény előtti egyenlőséget, valamint az emberi méltóságnak mindenben való elismertetését vívta ki. Ezeket a vívmányokat nem elsöpörni, de megtartani és fejleszteni kell és hozzá kell tenni azt, ami a liberalizmusnak tapasztalása, hogy t. i. maga a jogegyenlőség még nem biztosíthatja az igazi elérhető társadalmi egyenlőséget, kiegyenlíteni azzal a felépítménnyel, amelynek felépítése a mi generációnk feladata, és megtisztítani ezt a munkát attól az istentől eltekintő, vallástalan, a keresztény vallás iránt érzéketlen irányzattól, mely előbb volt. Ezen az alapon építeni és dolgozni, nem rombolni azt, ami jó már létesült, hanem kiegészíteni azzal, a mi jobb, ez a mi feladatunk. Ez az én állásponantom a liberalizmussal szemben, ez az én állásponantom a mi feladatainkkal szemben és ebből a nézőpontból vizsgálom ezt a törvényalkotást.”

A liberalizmus kérdése nem tartozik ugyan szorosan véve a szociálpolitika körébe, de mert a földbírtokreformban kétségkívül érvényesül ez az irányzat is, Apponyi ezen beszédének okfejtésében pedig olyan pregnánsan, a liberalizmus renaissancekorát olyan jellemző módon juttatja kifejezésre felfogását: nem véltem mellőzhetni szociálpolitikai tevékenységének ismertetésében ezt a hatalmas beszédét, illetőleg ennek ezt a részét.

A demokrácia követelményeinek a magyar alkotmányban való érvényesítése, illetőleg az erre való törekvés, ennek az irányzatnak a legteljesebb mértékben való előmozdítása képezi Apponyi közéleti és politikai tevékenységének egy másik jellegzetes ágát. E részben jellemző, hogy amikor az általános választójog kérdése először vonul be egy petíció alakjában a magyar országgyűlésbe, amikor a fiatal szociáldemokrata-párt elhatározta, hogy kérvénnyel fordul ennek érdekében a képviselőházhoz: Apponyi Albert gróftól kérte fel annak benyújtására, az ő ellenjegyzésével kerül ez a kérvény a képviselőház asztalára, és amikor később, már az általános választójog nagy hullámokat ver, mondhatnók, a belpolitika tengelyévé válik és felmerül a nők választójoga iránti társadalmi mozgalom, ismét ő az első a politika számottevő tényezői közül, aki odaáll a mozgalom mellé és szóval meg írásban a követelés jogosságának szószólója lesz. Volt ugyan idő, amikor nemzeti szempontokból bizonyos korlátozásokat tartott szükségesnek, bizonyos garan-

ciákat a nemzeti állam védelmében a választójog kiterjesztése kapcsán, hogy a nemzetiségek állambontó törekvésekkel ne veszélyeztethessék a magyar állam egységét és magyar jellegét, de amikor felmerült a választójognak a magyar nyelv ismeretéhez való kötése, mint feltétel, az ellen már a leghatározottabban állást foglalt, nem tartotta azt a jogegyenlőség alapelveivel összeegyeztethetőnek, sőt egyenesen jogfosztást látott abban. Az említett nemzeti szempont vezérelte őt abban a küzdelemben, melyet az általános választójog ellen akkor folytatott, az u. n. nemzeti ellenállás idején (1904—1906), amikor azt a korona a magyarság hegemoniájának megtörésére állította a belső politika homlokterébe, de ettől eltekintve mindig a választójog lehető általánosítása és a népakarat szabad megnyilvánulása érdekében annak titkossága mellett foglalt állást, ezt az igazi demokrácia követelményének tekintette és bár szükségesnek tartotta az intelligencia vezető szerepének megóvását, nem féltette azt sem a választójog legszélesebb kiterjesztésétől, sem a szavazás titkosságától, a nők választójogától pedig éppen ennek biztosítását várta. Az a beszéde, melyet a szavazás titkossága érdekében (1925. május 14.) tartott, ezeknek a szempontoknak markáns kidomborítása. Sok beszéde közül, melyeket a választójog érdekében mondott, ez talán a legmarkánsabb, ebben domborodik ki szociális felfogása legerősebben, különösen pedig ennek következő részében:

„1848 előtt adta az Úristen ennek az országnak azt a nagy nemzedéket, amelynek egyéb fényes tulajdonságai közül kimagasló egy — de ez a világtörténelemben tudtommal erre egyetlen példa, — hogy belátta azt, gyöngé az a nemzet, amely nem az egész népet foglalja magában. Ettől a tudattól indítva, ettől az igazi, mélyen gondolkodó nem pünkösdi királyságokat élvezni akaró nemzeti eszmétől áthatva, valamint emberiségétől, igazi keresztény szellemtől áthatva, minden külső presszió nélkül vette kezébe és vitte keresztül a jobbagység felszabadításának nagy művét. És mi volt a következmény? A következmény az volt, hogy ezek az 1848 előtti vezető osztályok, amelyeknek előbb privilégiumon alapult kiváltságos állása, minden privilégium nélkül megtartották maguknak a vezetést, a döntő befolyást, mert a tömegek nem ellenükre vívták ki felszabadulásukat, hanem általuk, tőlük nyerték.

A legmélyebb szomorúsággal állapítom meg, hogy sem a túloldalon, sem egyáltalában a magyar középosztály nagy részében ma nem látom az ehhez hasonló szellemet, hanem inkább visszaesést látok az 1848 előtti szellembe, annak a századnak szellemébe, amellyel már az 1741 : VIII. t.-cikkbe beírták, hogy a koronázási hitlevélnek az a passzusa, amely szerint az ország szabadságai azon értelemben alkalmazandók, amelyben a király és rendek megállapodnak, semmiesetre sem vonatkozhatik a nemesi privilégiumok megszüntetésére.

Én az evolúciót az 1848-ban adott példa és az 1848 után bekövetkezett eredmények fonalán akarom folytatni. Az a lépés, amelyet akkor tettek, óriási volt, elegendő volt akkor. Azóta egészen új világ keletkezett, új társadalmi osztályok keletkeztek, új világaramlatok hatoltak be. Nem lehet dicső ősök példáját azzal utánozni, hogy ugyanazt tesszük — ez majdnem sohasem lehetséges, — csak azzal, hogy azokat a problémákat, amelyekkel szembenállunk, ugyanabban a szellemen oldjuk meg. Itt van az egész világnak hasonló áramlataitól táplálva — mert kínai falat és vámvonalakat eszmék előtt nem lehet felállítani — az a nagy áramlat amely szerint önállóságra, szabadságra és jólétben való arányos és méltányos részvételre törekszenek a tömegek. Ezt az áramlatot megállítani akarni emlékeztet engem Erckmann Chatrian egy regényére, melyben elmondja, hogy egy breton paraszt sohasem tudott megbarátkozni azzal, hogy expropriáció útján elveszik egy vasút számára földje egy részét és az első robogó gyorsvonattal fiával együtt vasvillával szembeállott. Hogy mi volt annak a szegény embernek sorsa, az gondolható, Nem akarom nemzetemet hasonló sorsnak kitenni. Itt van az a nagy áramlat. Mesterséges eszközökkel meg lehet akadályozni, hogy ide, a képviselőházba bejöjjön; de ezzel csak nyerni fog elkeseredésében, szívósságában és deformálódni fog forradalmi irányzatában; holott, ha mi, a mai vezető osztályok, a 48-iki nagy gondolatnak és nem az azóta bekövetkezett hanyatlásnak szellemét követjük, ha nem engedjük át magunkat a forradalmak által előidézett érthető lelki reakció sugallatának, hanem megtartjuk a világtörténelmi perspektívát, megtartjuk a magyar történelmi perspektívát, ha mi ezt az áramlatot kezünkbe vesszük, ha mi, a magyar intelligencia, a magyar vezető osztály megadjuk ennek formuláit, ha a nép bennünk látja ennek elő-

mozdítóit, ha mi a népet a magunk iránti bizalommal megtelíteni akarjuk, ha minden ilyen presszionális eszközt mellőzünk; meglehet, hogy némely helyen nem fogunk sikert aratni, meglehet, hogy némely helyen a demagógia túl tog tenni rajtunk, de nagyban és egészben mi leszünk urai ennek a mozgalomnak, mely — akármit cselekszenek önök — előre fog hatolni és győzedelmeskedni fog. Ha ennek az egész magyar nemzet bevonásával mi leszünk az építómesterei, akkor a mi kezünkben marad a vezetés, holott, ha ezt a mozgalmat ellenünk csinálják, akkor igenis elsöpörnek minket.

Én mély fájdalommal mondom ezt, amikor látom rendre a vármegyékben is, hogy azokat a határozatokat, melyeket a titkoság ellen hoznak, azok az elemek, az a társadalmi réteg hozza, melyhez egész lelkemmel és szívemmel tartozom, nem akarom ellenük vezetni a tömegeket, hanem én akarom velük együtt a tömegeket vezetni. S amikor látom a középosztály egy részében ezt a telítettséget, a pillanat impresszióit és elvesztését a nagy históriai perspektívának; mikor látom, miként a legmélyebb szomorúsággal tölt el és én nagyon kérem, méltóztassanak legalább komoly megfontolás tárgyává tenni ezeket az érveket, melyeket felhozni szerencsém volt. Ne zárkózzanak el ridegen attól, ami talán némi igazságot tartalmaz, pusztán azért, mert innen jön és nem az önök soraiból. Talán honorálják azt a fél-százados tapasztalást is, amely nekem betekintést engedett a néplélek konyhájába, és annak összes pszichológiai rejtélyeibe.

Azt a veszélyt látom — egy szóval mondva, — hogy két nagy erő, melynek együtt kell működnie — és minden józan konzervativizmus ennek a két erőnek együttműködésén alapul, — a hagyomány tiszteletének alapja és a fejlődésnek akarása, ahelyett, hogy együttműködnék, egymástól elválik, bifurkálódik s a hagyomány hívei nincsenek tekintettel a fejlődés igényeire, a fejlődés barátai pedig ezáltal kiszakíthatnak és ellökik maguktól a hagyomány kultuszát. E két szélső irányzat bifurkálásának veszélyét látom.

Ez sokkal komolyabb dolog, mint aminőnek talán sokan hiszik. A nemzet fejlődésére nézve — nem szeretek nagyot mondani, nem szeretek túlzásokba bocsátkozni — nem éppen ez a speciális kérdés, hanem nagyjából állásfoglalásunk, hogy vajjon mi, magyar értelmiség, magyar középosztály, a 48-as.

tradíciót akarjuk-e folytatni, akarunk-e a nemzet élére állani, a már megért stádiumokat megvalósítani, célokot mutatni, megfontolni azt is, hogy a háború utáni ember lélektana nagyon különbözik a háború előtti ember lélektanától.

Ha mi erre az útra szánjuk magunkat, akkor látom magam előtt a jogfolytonosság fenntartásával s a jogfolytonosság azon tulajdonával, hogy folytonosság az az evolúció, megerősödő, ismét egységes Magyarországot; akkor látom a lehetőségét annak, hogy összefoglaló nemzeti eszmék keletkezzenek, amelyek ez ország valamennyi polgárát, valamennyi társadalmi osztályát egyesítik, kevesek kimaradásával, kik jobbra-balra mindig lesznek. Ha pedig az ellenkező utat követjük, akkor azt látom, hogy mindinkább ketté oszlik a nemzet, két engesztelhetetlen táborra, amely egymás iránt nincs megértéssel. Pedig a kettő együtt alkotja a nemzetet, s ha az egyik kimarad, akkor ez a nemzet nemcsak geográfiaílag, hanem lélektanilag is csonka nemzet. Ettől óvjon az Isten.”

Az agrár-kérdés a földbirtok reformjával, a demokrácia kérdése a választójogi törvény megalkotásával, a kisemberek védelme a szövetkezeti ügynek megizmosodásával és hitelgényeiknek állami elősegítésével egyidőre nyugvó pontra jutván, Apponyi szociálpolitikai tevékenysége új irányokat keresett magának. Egyik legfőbb törekvése saját társadalmi osztályának megnyerése a haladó kor szociális követelményeinek és az ebbe az irányzatba való bekapcsolódásának, sajnos, teljesen meddő maradt. Akiknek első sorban állott volna és állana érdekében megértem és követni a kor parancsoló szavát, szinte teljes érzéketlenséget tanúsítanak az iránt, teljesen elzárkóznak az elől. E részben súlyos csalódásban volt és van része Apponyinak és vele az országnak, következménye pedig szinte elmaradhatatlanul, hogy akik egy évezreden át élén állottak az államfenntartó elemeknek, hovatovább elvesztik vezetőszerpüket és háttérbe fognak szorulni, a demokrácia, melyet irányíthatnának, mely vezetésüket készséggel elfogadná, ki fogja őket szorítani és az ellenkezője fog bekövetkezni annak, ami 1848 után a jobbágy felszabadítást követőleg történt. Ismétlődik ugyanaz, csak-hogy sokkal súlyosabb kihatással, amit Apponyi emlékirataiban panaszol, hogy épen azok a körök nem akarják őt megérteni, akiknek nemzeti hivatása lenne a vezetőszerpet megtartani,

biztosítandó az országnak nemzeti jellegét. A várat, melyet így önként feladnak, visszahódítaniuk többé nem fog sikerülni; ami nem sikerült Ausztriának négyszáz éven át, pedig következetes, szívós küzdelmet folytatott ezért Magyarország ellen, a történelmi Magyarország ellen, a történelmi osztályok kezéből kicsikarni a hatalmat és vezetést, az szinte automatikusan megy végbe napjainkban, csak azért, mert ezek az osztályok nem akarnak beleilleszkedni a fejlődő korszellembe, a nyugoti kultúra előmozdította irányelvekbe. Apponyi politikai pályájának ez talán legnagyobb csalódása. Meddő küzdelmével fel is hagyott ebben az irányban. Bármily nagy csalódás érte is legyen ebben a tekintetben, szociálpolitikai tevékenységében nem lankad. Sőt mintha ez még inkább sarkalná őt egyéni tevékenységre. Nincs az a szociális kérdés, mely érdeklődését fel ne keltené, melybe készséggel bele ne kapcsolódnék. Még oly részletkérdéshez is hozzászól a törvényhozásban, mint „*a fehér és sárga foszforral való gyűjtőgyártás eltiltása*”, csakhogy nyomatékokat adjon a szociális törvényhozásnak, előmozdítsa azt a kormányzat buzdításával és amikor a legélesebben szemben áll egyébként azzal a kormánnyal, mely ezt előterjeszti, akkor is készséggel áll támogatására, mondván: „A nélkül, hogy a tárggyal rokon és azzal összefüggésben álló bármely kérdésre kitérnék, azt röviden ki akarom jelenteni, hogy az a párt, amelyhez tartozni szerencsém van, a legnagyobb készséggel és örömmel járul ezen törvényjavaslathoz és hogy a t. kormány, ellenzéki pártállásunk dacára, ha a munkás jóléti intézmények megalkotása terén tovább halad, hogyha a nép legszélesebb rétegeinek megvédése és boldogulása érdekében áll a Ház elé kezdeményezéssel, mindig számíthat annak a pártnak támogatására, sőt annak buzdítására, hogy ezen a téren mentől többet és mentől jobbat alkotassunk.” Ugyanakkor sürgeti oly törvényjavaslat mielőbbi be-terjesztését, „mely eltiltja az egyes iparcikkek gyártásánál az egészségre ártalmas oly anyagok használatát, amelyek az egészségre ártalmatlanokkal vagy kevésbé ártalmasokkal helyettesíthetők.”

Természetes, hogy érdeklődését leköti a *munkásbiztosítás* nagy problémája is. Annak a kormányak, melynek ő is tagja volt, az u. n. koalíciós-kormány — és azóta is az egész magyar szociális törvényhozásnak — legnagyobb szo-

ciális alkotása, mellyel némely rendelkezéseiben megelőztük az egész európai törvényhozást, különösen azzal, hogy a munkaadók és alkalmazottak paritásos képviselőjére építettük fel ennek a nagyhorderejű intézménynek szervezetét, amiben azóta több ország követett bennünket. Ez azonban csak az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség- és balesete elleni biztosítására vonatkozott, a mezőgazdaságban alkalmazottakra sem ezt, sem a biztosítási kötelezettséget nem sikerült ily mértékben keresztülvinni, az mindmáig csak jámbor óhaj maradt. Állást is foglalt ez ellen Apponyi a kínálkozó legelső alkalommal, amikor t. i. 1912-ben „*az Országos Gazdasági Munkás- és Cselédsegély pénztárról szóló törvény kiegészítésére vonatkozó törvényjavaslat*” került képviselőházi tárgyalásra.

Miképen maga az egész mezőgazdasági munkás- és cseléd-biztosítás, ez a javaslat is lehetőleg szükkeblű volt és indokolásában szinte tüntetésszerűleg emelte ki a javaslat érdeme gyanánt, hogy a kiegészítés nem fog újabb terheket róni az érdekeltekre. Ez ellen foglalt Apponyi állást, és az a mód, ahogyan ezt teszi, az az érv, mellyel álláspontját megalapozza, jellemző az ő szociális gondolkozására. A szembeállítás annak, hogy a munkások újabb megterhelése tényleg indokolatlan lenne, de ezzel szemben a munkaadóké teljesen indokolt, az a szociális igazság, melynek érvényesítésére mindég törekszik.

„Én teljesen azon az állásponton állok, amelyet a képviselőház 1907-ben abban a határozati javaslatban juttatott kifejezésre, hogy a mezőgazdasági munkásokra nézve betegség és baleset tekintetében a kötelező biztosítás kimondandó és törvényesen szervezendő. Hogy a t. miniszter úr javaslata, amelyet én különben teljesen méltányolok, minő szűk keretek közt mozog, azt bizonyítja az indokolásnak azon mondata is, amely szerint a miniszter úr hangsúlyozza, hogy javaslata kereteinek megállapításánál ügyelt arra, hogy a tervezett összes javításokat a pénztár eddigi államsegélyek mellett saját erejéből a nélkül hajthassa végre, hogy ebből az érdekeltekre az eddigieknél magasabb járulékok vagy tagsági díjak háramljanak.

Én megengedem, hogy *épinséggel nem volna célszerű és indokolt, hogy a biztosítandó munkások járulékai felemeltesse- nek*. De azt hiszem, hogy teljes méltányosság szerint lehetne a leendő alkotásnak megállapításánál a munkaadóknak az eddigi-

nél nagyobb hozzájárulását igénybe venni. Mert hogyha a különböző körülmények és a magyar törvényhozás által létesített vámpolitikai intézkedések folytán *a mezőgazdaságra nézve kedvezőbb viszonyok állottak elő, nemcsak méltányos, hanem egyenesen igazságos követelmény az, hogy a helyzet ezen javulásában azok is részesüljenek, akik a mezőgazdasági termékek előállításánál saját verejtékükkel és munkájukkal oly nélkülözhetetlen szerepet játszanak.*”

Természetes, hogy ilyen felfogás mellett magára vonta — mint Emlékirataiban maga mondja el — „a kapitalista irány vaskalaposainak egész haragját”. Pedig az ő iránya volt az igazi, ez az előrelátás, mely szociális bajokat megelőz, szemben azzal a maradi iránnyal, mely megvárja, míg a bajok bekövetkeznek. Ez a társadalmi bajok elkerülését célozza, az felidézi azokat.

Ez az előrelátás és szociális érzék jut kifejezésre abban a beszédében is, melyet a világháború második évében — 1915. május 5-én — *a rokkantkérdésben* a képviselőházban tartott. A hadirokkantak méltó elláthatása érdekében felvettem azt a javaslatot, hogy hozzunk be *külön rokkantadót*. Abból az elgondolásból indultam ki, hogy ha van jogosultsága speciális adónak, akkor ez az, ezt fizetnie kellene mindenkinek, aki a háború borzalmaitól meg volt kímélve, azok a mártírjai a hazafiságnak, akik a harctéren elhullottak vagy akiket a háború rokkantakká tett, azok az özvegyek és árvák azoknak áldozatai, akiknek élete és vagyona megmentetett. Az volt az álláspontom, hogy itt a nemzetnek becsületbeli kötelességéről van szó, mely elől kitérni nem lehet. Sajnos, csak tíz év múlva, 1925-ben került a sor arra; tíz év kellett hozzá, míg javaslatom testet ölthetett, a gazdaságilag lehető legrosszabb időben. Elmulasztottuk a kedvező gazdasági helyzetet, amikor módjában lett volna az országnak, a rokkantak, hadiözvegyek és árvák számára hatalmas alapot teremteni, Annak az indítványomnak a támogatására szólalt fel akkor Apponyi, ezt mondvá arra „nincs az a valamire való ember, aki ezt a terhet szívesen ne viselné, aki pedig szívesen nem vállalja, az megérdemli, hogy tőle elvétessék”. Ez a beszéde ismét hatalmas megnyilatkozása szociális érzékének.

„Mindig emlékezetemben van a nagy francia költőnek, Victor Hugónak egy gyönyörű, de nagyon izgató költeménye,

amelynek címe „Melancholie”. Ebben ő a mai társadalmi élet mindenféle visszásságát állítja olvasója elé az ő ragyogó nyelvvezetével és ezen tableau-knak egyike a következő. Az országút szélén egy kö prizmán köveket kalapácsol és tör egy féllábú ember, beesett arccal, nyomorék voltának minden jelével és íme, porfelhőben közeledik egy négylovas hintó, amelynek bakjáról az inas rárivall a féllábú emberre: ‚Miért nem takarodsz gyorsabban az útból, mikor uram hintója közeledik.’ Abban a hintóban pedig egy spekuláns ül, aki baisse-re spekulált és a franciákat a Berezinánál ért nagy nemzeti szerencsétlenség alkalmából egy palotát nyert magának, Waterloonál pedig egy új birtokot nyert. A féllábú ember pedig végigküzdötte a napóleoni hádjáratokat, a csatában veszítette el a féllábát és most nyomorogva köveket kalapácsol. És az, aki a nemzeti szerencsétlenség kiaknázásával meggazdagodott, rárivall, hogy el az útból! Ilyen dolognak nem szabad minálunk megtörténnie.

Nekünk gondoskodnunk kell arról, hogy azok a hősök, akik a nemzetért, a nemzet védelméért veszítették el testi épségüket, ne alamizsnát kapjanak, hanem hogy az ő önérzetüknek, lelki megelégedettségüknek, emberi méltóságuk tudatának, visszaemlékezésük tisztaságának megóvása mellett ismét visszaállíttassanak a polgári munkába, ahhoz képest, amit bírni tudnak és hogyha az ő munkájuk még csekélyebb lesz is, még ha megioyott munkaképességgel fognak is hozzá, reájuk az előbbi társadalmi állásukkal megegyező sors várjon.

Kicsit későn, de foglalkozunk ezzel a problémával, foglalkozik a kormány és a társadalom. A nagy német birodalom e tekintetben már a megindulásánál kedvezőbb helyzetben volt, mint mi, mert Németországnak van egy nagyszerűen kiépített szociálpolitikai törvényhozása, mely alapot szolgáltatott a hadirokkantak gondozására, úgy hogy jóformán ezen szociális épületen kellett ott csak bővíteni, abba lehetett beleilleszteni a hadirokkantak gondozását is. Mi nem vagyunk ebben a szerencsés helyzetben. Nekünk, ha van is szociálpolitikai törvényhozásunk, az nem egy befejezett egész, hanem egy torzó melyből nagyon sok lényeges intézkedés hiányzik és nem tárja elénk azt a képet, amelybe a hadirokkantak ügyét bármiképen bele lehessen illeszteni.

A dolog most úgy áll, hogy amint a miniszter úr már elmondta, az állam csakugyan felismerte mint feladatát a rokkantak utókezelését és a rokkantaknak abba a munkába való visszahelyezését, amelyekre ők képesek, . .

Mi e tekintetben előnyös helyzetben vagyunk, mert a hadirokkantak legnagyobb része a mezőgazdaságból jött a harc-térre és én állítom, hogy sokkal könnyebb a csökkent munka-képességű egyént a mezőgazdaság terén a megfelelő, őt is jó keresethez juttató és egyszersmind a köznek érdekeit is elő-mozdító foglalkozásba visszahelyezni, mint az ipar terén. Az ú. n. extenzív mezőgazdasági munkára a rokkant csak ritka esetben lesz alkalmas, arra pl. hogy arasson, vagy eke után járjon. De itt tág mező nyílik előttünk, amelyen, hogy úgy mondjam, a rokkantügynek kötelességszerű gondozását össze-köthetjük a mezőgazdasági munka intenzív fejlődésével, mert mindazokat a mezőgazdasági mellékfoglalkozásokat, amelyek virágzása jellemzi az agrár államokat és amelyek a mi országunk némely vidékén, de nem mindenütt, virágoznak is, terjeszteni lehet.

Így pl. a méhészet, a baromfitenyésztés és a felügyelői állásokon kívül a kertészet minden ága, mindez a mi hadirokkant-jainkra nézve igen hálás foglalkozási teret nyújt, különösen, ha ezt összekötjük a birtokpolitikai szempontok gondozásával és ha egyszersmind valamely módon — természetesen a tulajdon érintése nélkül — biztosítjuk nekik azt a területet is, amelyen ezt a foglalkozást űzhetik. Ez a kérdés nem egy megoldhatatlan kérdés, sőt ellenkezőleg, megoldható akként, hogy a rokkantak érdekében hozott pénzügyi áldozat bőven megtérüljön a mező-gazdasági intézmények intenzivitásának tett szolgálatok révén.

Sokkal nehezebb a kérdés az ipari foglalkozás terére vissza-térőknél.

De itt is, ha azt az elvet követi az utókezeléssel foglalkozó állami központ, — legyen az akár ortopédikus, akár balneolo-gikus — hogy mindenki lehetőleg ne csak korábbi foglalkozásá-hoz, hanem korábbi miljöjéhez, ugyanarra a vidékre kerüljön vissza, ahol előbb munkálkodott, hogy az ő élete megint teljessé váljék, hogy magát csak a dicsőségnek és a teljesített köteles-ségnek önérzete által felemelve, megint boldognak érezhesse, . . . hogy az illető a haza és a társadalom hasznos tagja lesz.

Már most a másik feladat az állam által ellátott utókezeléssel és munkaerőfejlesztéssel szemben a munkábahelyezés . . .

De ez mindig nem maradhat így. Azok a tapasztalások, amelyeket eddig szereztünk a munkábaállítás terén, dacára a nagy jóindulatnak, amely a munkaadók széles köreiből már megnyilvánult, mégis azt a meggyőződést érlelték bennem, hogy megindulni így lehet, hanem hogy ezt a kérdést, t. i. a munkaközvetítés kérdését nem lehet másképp véglegesen megoldani, mint oly szervvel, amelyben állami és társadalmi tényezők együttműködnek és olyan férfiakkal, akiknek semmi egyéb dolguk nincs, akik kizárólag ezekkel az ügyekkel foglalkoznak. Mert, méltóztassék elhinni, ezt a dolgot senki sikeresen meg nem oldhatja azokkal az időfoszlányokkal* amelyek egyébkénti elfoglaltságából rendelkezésre állanak. A dolog nem fog mindig olyan rózsásan mutatkozni, mint aminőnek a megindulásnál mutatkozik. Most az összes munkaadók a: még folyamatban lévő háború impressziói alatt állanak, hogy bizonyos felbuzdulás, bizonyos lelkesedés van. Méltóztassék az emberi természettel számolni: nem fog egy félév elteltével a békekötés után, hogy unalmasnak fogják találni ezt a feladatot és csak azokat a kellemetlenségeket fogják mérlegelni, amelyek a rokkantak elhelyezésével járnak. Úgy hogy én azt hiszem: az ipari rokkantak ügyét direkt erre a célra létesített vállalatok nélkül nem lehet teljesen ellátni az összes állami és társadalmi: tényezőknek állandóan erre a térre fektetett pressziószem gondoskodása nélkül.

Nem volna teljes a kép, ha nem emlékeznénk meg arról is, hogy azon szervezeten kívül, amelyet addig a Vöröskereszt létesített és amely az ország összes Vöröskereszt-fiókjaira támaszkodik, amelyek mindegyike hivatalosan lesz a maga körében megismételni azt, ami itt a központban történik, t. i. a gazdasági élet helyi főbb ágazataival összeköttetésbe lépni, szükség van egy másik igen fontos szervre, az ú. n. rokkantgyámi> rokkantpatronázi intézményre. Mert éppen az előbb felhozott nehézség folytán, azzal hogy egy rokkantat valahol elhelyeztünk és többé nem gondolunk vele, a kérdést nem oldottuk meg. Ott számtalan nehézség, számtalan kellemetlenség fog előállni: elbocsátják ismét, megint az utcán lesz, stb. Szóval: mindegyiknek a sorsát állandóan figyelemmel kell kísérni és

ez megint csak arra a meggyőződésre vezet, hogy itt egy, részben állami, részben társadalmi, de az állam tekintélyére támaszkodó nagy társadalmi szervezetre lesz szükség, amely ezt a feladatot állandóan gondozza.

Még -itt nem állhatunk meg, mert hisz ezzel a problémának csak a felét és hogy úgy mondjam: a kisebbik felét fogtuk meg. Ha rokkantokról beszélünk, a közfelfogás ez alatt azokat érti, akiknek valamely végtagja hiányzik, szóval a nyomorékokat. De még nagyobb a száma azoknak a csökkent munkaképességűeknek, akik a háborúban szerzett belső betegségeik folytán válnak egészben, vagy részben munkaképtelenné. Ez azután az a terület, ahol a társadalmi tevékenység felmondja a szolgálatot. Megmondom, miért. Mert a bifurkáció az utókezelés és a munkábaállítás közt, amely mechanikai rokkantság esetében képzelhető, az a belső betegségi rokkantság eseteiben csak kivételesen, sőt a legrosszabbaknál épen nem gondolható. Az a rokkant, akinek valamely végtagja hiányzik, vagy megbénult, amikor az utókezelésben és a munkaoktatásban részesült, akkor végleges stádiumba jutott, emberi előrelátás szerint azt lehet mondani, hogy ő így fog tovább élni. De azt a belső betegségben szenvedőt, azt a szívbajost, vagy — a legnagyobb szám — azt a tuberkulotikuszt állandó gyógykezeléssel, állandó egészségi felügyelettel kell kísérni, mert nem lehet a két feladatot egymástól elválasztani és különösen a tuberkulotikusokra való tekintettel, akiknek száma óriásilag nagy lesz, — hiszen voltam bátor egy orvosi memorandumot e tekintetben átadni a t. kormánynak — már most gondoskodni kellene nagyszámú férőhelyekről, amelyekben ők gyógyítás végett elhelyezhetők legyenek, gondoskodni kellene azoknak a munkaköröknek teremtéséről, amelybe ők egészségük és embertársaik egészségének veszélyeztetése nélkül oszthatók be.

Ebben a dologban még csak a kezdet kezdetén vagyunk. Ezt a feladatot, a feladatnak ezt a részét más tényező, mint az állam, még pedig igen nagyszabású és igen mélyreható tevékenység nélkül meg nem oldhatja.”

Az eddigiekben ismertettem Apponyi szociálpolitikai tevékenységének főbb mozzanatait a törvényhozásban. Talán mondhatnám, hogy ez elméleti tevékenység volt, gyakorlati meg-alapozás nélkül. A következőkben gyakorlati tevékenységével

kívánok foglalkozni. Mely nem kisebb, mint amaz. Melyről nem mondhatná el ő maga sem azt, amit politikai pályáján gyakran hangoztat, sajnos, sok igazsággal, hogy nem értették meg őt. Sok igazsággal, mert az ő megértéséhez gyakran igazi magaslatra való felemelkedés szükséges, oly tisztult felfogás, minő a politikában és általában a közéletben ritkán jelentkezik. Ma még sokkal-sokkal ritkábban, mint annak előtte. Ha akkor panaszra volt oka, ma kesergésre van, néha szinte kétségbeesésre. Mert rettenetes az a sülyedés, mely a politikában és általában a közéletben ma jelentkezik.

Gyakorlati működése karitatív tevékenységgel kezdődik. Ami szívéhez áll legközelebb, egyenes következménye annak a szeretetnek, mely úrrá lesz rajta, melyet szebben már nem lehetne kifejezni, mint ahogyan Schlauch Lőrinc bíboros-püspök őt a „*Budapesti Poliklinikai Egyesület*” elnöki székében 1901-ben köszöntötte:

„Van az igazi jótékonyásban valami isteni. Ez a morálnak legáldottabb virága, a kedélyéletnek legfényesebb megnyilatkozása, az érzelmvilágnak legmegbecsülhetlenebb diadala» Alapja a szeretet... Saecularizálni a jótékonyt épen olyan kevésbé lehet, mint a morált. Ezt úgy értem: hogy egyikből sem hiányozhatik az Isten gondolata. Mindenkör és mindenütt ez a vallással kapcsolatosan jelenik meg és amely vallás a jótékonyt kizárja, az szembeszökő bizonyosságát hordja magán, hogy nem lehet igaz vallás és amely morál a vallástól elszakítatik, az legfeljebb konvencionális szokás vagy csupán emberi szankcióval bíró múltó szabály.”

Az intézet közel félszázados fennállásának három évtizede az ő nevéhez fűződik. De ez nemcsak olyan névleges tevékenység, amivel a mi közéletünkben olyan gyakran találkozunk, hogy közéleti férfiak nevüket kölcsönzik oda egy-egy intézménynek, egyébként pedig gyakran még lelkileg is ha nem is távol állanak attól, de legalább is közömbösen azzal szemben» — nem, ez tényleges tevékenység, melyet alkalmam van, mint az intézet vezetésében helyettese és elnöktársa évek óta személyesen megfigyelhetni, ez egy szívéhez nőtt intézmény, melynek belső életében ő aktív részt vesz. Az ő elnöksége alatt — melynek negyedszázados fordulója összeesik az ő születésének nyolcvanadik fordulójával — ez a szerény kezdettel indult karitatív

intézet ma már évenként hatvanezret meghaladó új beteget kezel nagy ambulatoriumában ingyen és majdnem kétezer új beteget kórházában, fennállása óta előbbiben 1925- végéig 77.857 ambuláns beteget és kórházában 2256 fekvőbeteget kezelve, és székesfőváros legnagyobb ambulatoriumává válva, amelyben az első év 9402 rendelése az 1925. évben már kezelés[^] 300.000-re emelkedett.

Megható szépséggel ecseteli ennek az intézetnek hivatását és jelentőségét az intézet huszonötödik közgyűlésén mondott beszédével :

„Az ókor egyik legnagyobb költője, Sophokles Antigone-jában egy gyönyörű karéneket szentel az „embernek”. Elmondja, hogy milyen hatalmas teremtés, hogy mit mindent sikerült neki meghódítania, erős állatokat szolgálatába kényszerítenie, hogy a tengert hajózhatóvá tette, a vihart is megfogta vitorláival és irányítani tudja, szóval ünnepli az emberek fölényét a természet erői felett. Mennyit, hány új strófát adhatna hozzá Sophokles ehhez a karénekekhez, ha most újból megírná Antigoné-ját! A strófák szaporításának az alap gondolata mindig egy és ugyanaz volna: az emberek fölényes hatalma, az észnek és a tudásnak hatalma, a természetnek nyers erői felett. Tehát tulajdonképpen a tudomány az, az észnek rendszeres felhasználása, az élettelen és élő, de észnélküli teremtésnek az ember szolgálatába való kényszerítése céljából. Ez a hatalom, ez az erő a tudomány. Azt mondom, ha Sophokles ma írná meg ezt a karéneket, sok strófával kibővíthetné az észnek e hatalmát és hódítását elmondó karéneket. De leginkább egy új strófát kellene hozzá tennie, amely teljesen megváltoztatná jellegét annak az ünneplésnek, melyet az emberi észnek hatalma megérdemel. Az ókorban ez a hatalom úgyszólván csak mint hatalom jelentkezett. Ez a hatalom érezte saját erejének élvezetét, eldicsekedett vele; az új momentum, az új mozzanat, melyet egy modern Sophoklesnek hozzá kellene tennie, az, hogy ez a hatalom mindinkább a jósnak, a könyörületességnek, a végtelen küzdelem sebesültjei sorsa enyhítésének szolgálatába hajtatik. Mert hiszen a mellett az óda mellett, amely az emberi hatalmat ünnepli, mintha írna egy másik ódát is, amely az embernek feneketlen nyomorúságát énekelné meg, mely a szenvedésnek, a nélkülözésnek ezt a tengerét állítaná élénkbe, amely, nem mondom,

mint a fénynek árnyéka, hanem mint a feneketlen mélység tátong előttünk azon csúcs mellett, amelyre a tudomány hatalma az emberiséget felemelte. A keresztény érának a legnagyobb különbözete az ókortól az, hogy a csúcs lehajlik a feneketlen mélységbe, hogy nem a sütkérezésben és öndicsőítésben, hanem abban, — hogy a fölcsúcsosodó hatalmát felhasználja a feneketlennek látszó mélység kiegyenlítésére — leli a dicsőségét, abban leli célját, abban leli törekvéseinek netovábbját.

Kicsit messzire nyúltam vissza, nem, azt hiszem, hogy így, összehozván ezt a két relatív végtelenséget, az emberi tudomány emelkedési képességét, hódítási képességét és az emberi nyomorúságnak kiapadhatatlanul bugyogó forrását és az ezen forrás bugyogó vizei által ásott mélységet, mondom, ha ezt a két fogalmat egymás mellé állítom, ebben a képletben megfestettem a Poliklinika történetét és rendeltetését.

A Poliklinikát a tudomány emberei alapították. Annak a tudománynak emberei, amely tudomány már önmagában, természeténél fogva is az emberi nyomorúságok legnagyobbikának, a testi épség, a testi egészség hiányának enyhítésére irányul. Az orvosi tudomány is, ha visszatekint az antik korszakra, óriási hódításokkal dicsekedhetik. Vannak ennek leszólói is; hallani gyakran azt a mondást, hogy az orvosi tudomány tulajdonképpen semmit sem tud. Természetesen mindent nem tud és az, aki látta, hogy éppen azt nem tudta, amire neki egyénileg szüksége volt, ezt a tapasztalatot akkép formulázza, hogy semmit sem tud. De mégis, mióta az orvosi tudomány természettani alapra fektetett, azóta oly óriási hódításokat művelt, az emberi nyomorúságnak oly nagy mennyiségét tudta enyhíteni és részben meg is szüntetni, hogy az emberi ész legnagyobb, leg-licsőbb és leg jótékonyabb hódításai közé ép az orvosi tudománynak nagyszerű fejlődése tartozik. És e tudomány sem gondolható másként, mint úgy, hogy segítsen. Ez ennek a tudománynak dicsősége, ez adja meg ennek a tudománynak azt a jellegét, hogy az észet és szívet egymásban egyesíti, egyesítenie kell.”

Az észet és szívet egyesítette a Poliklinika önmagában, midőn nagynevű elnöke hetvenötéves születésnapjának emlékére intézetnek a „Gróf Apponyi Albert poliklinika” nevet adta.

Apponyi gyakorlati szociálpolitikai tevékenysége legerőtel-

jesebben jut kifejezésre az *anya- és csecsemővédelemben*. Amelyről Székesfehérvár kiváló püspöke, dr. Prohászka Ottokár az „Országos Stefánia Szövetség az anyák és csecsemők védelmére” alakuló közgyűlésén így emlékszik meg, hogy „... én azt akarom és arra iparkodom, hogy a magyar társadalom valószínűleg a leggyengédebb, az ő legtiszteletteljesebb, az ő legkultuszosabb érzéseinek szentélyébe, keretébe a csecsemővédelem, az édes anya védelmének szentelt gondolatát. És erre én nem holmi modern eszmékből indulok ki, hanem erre engem az az ősi, régi szentírás inspirál, amely az Istent az élet szeretőjének és nem gyűlölőjének mondja; erre engem az a nagy missziója az édes anyának inspirál, aki nemcsak egy költőgép, aki nemcsak egy fiziológiai tényező, hanem aki egy isteni misszióban jár el; erre engem az én fogalmam az anyáról, gyermekről, házasságról inspirál, mely nemcsak szerződéses, hanem szakramentális titokzatossággal állítja be azt” . . . „Van a székesfehérvári házamban egy kápolna és a folyosónak nyitva van az ablaka. A kápolna «lőtt egy szenteltvíztartó van. Valahogy kiszáradt ebből a szenteltvíz és mit láttam két-három nap múlva? Egy madár fészkelte benne. Szenteltvíz helyett az édes anyai szeretetnek tisztasága. Hát nemcsak szenteltvízzel, de ily szeretettel kell meghinteni, kell felkenni, kell áhítatossá tenni a magyar közszellemet.”

Ilyen szeretetet vitt be Apponyi a magyar anya- és csecsemővédelembé, melynek vezetésére, irányítására a Stefánia Szövetség elnöki minőségében 1915-ben vállalkozott. Ez a szeretet volt irányítója ezen nagy szervezet működésének azon tíz év alatt, mely azóta eltelt, megmenteni az országnak a nemzetet. A háború vetette fel a problémát, a béke adott annak különös jelentőséget. A számbelileg lecsökkent nemzetet számbeli megerősítés által történelmi ^elhivatására képessé tenni. Arra az időre felkészülni, amikor a történelem századok tanulságai szerint újból megismétlődik, amikor a ma lefelé fordult kereke az időnek számunkra ismét felfelé fordul. Amikor megszűnik Csonka-Magyarország és feltámad ismét Magyarország.

Az anya- és csecsemővédelem egyik legnagyobb nemzeti és szociális problémánk. Ennek szolgálatába állította nagy egyéniségét Apponyi, pátriárka kora első évtizedének ez legkedvesebb közéleti működési köre, ez — saját szavai szerint —

tágabb körű családja. Munkásságát, melyben szintén helyettese és elnöktársa gyanánt munkatársa lehetni, nekem az Ég külön rendeltetése, egy nagy parlamenti beszédben vezet be, melyben az anya- és csecsemővédelem nemzeti, szociális és gazdasági jelentőségét domborítja ki. Ez programmatikus jelentőségű, a probléma nagy jelentőségét és népesedési politikánkat is feltűntető. Szemelvények ebből a beszédből adják e részbeni tevékenységének irányelveit. Amit ebben teendők gyanánt jelez, azt az elnöke alatt álló Stefánia Szövetségben meg is valósítja.

„A népesedési politika kérdése, amely minden körülmények közt elsődrendű, fontossággal bír, azon iszonyú vérvesztés után, melyet a háborúban szenvedtünk, hatványozott fontosságú. A népesedési viszonyok tekintetében hazánk viszonyai még a háborút megelőző időkben is, ha nem is épen nagyon rossz, de aggasztó képet, aggasztó fejlődési irányt mutattak. Hazánkban is visszament a születések arányszáma. Azt mondom: is; mert a születési arányszám csökkenése általános kísérő jelensége a haladó kultúrának.

Van egy egész iskola, amely ezt a jelenséget rokonszenvvel és örömmel üdvözli, amely ebben a nagyobb gazdasági felvilágosodottságnak jelét látja s három szempontra vezet vissza e felfogást: először a gazdasági szempontra, és helyesli azt, hogy a családok nem akarnak több gyermeket világra hozni, mint amennyinek ellátásáról előre gondoskodni képesek. Továbbá egészségügyi, különösen női egészségügyi szempontokkal is igazolják a születések korlátozását; és végre igazolják az ú. n. eugénia szempontjával, t. i. azzal, hogy a nemzet szempontjából nemcsak az fontos, hogy sok gyermek szülessék, hanem főleg az, hogy egészséges, életerős gyermekek szülessenek.

Nem akarok ennek a neomalthuziánus iskolának álláspontjával most bővebben foglalkozni. Csak megjegyzem, hogy a gyermekszaporodásnak gazdasági tekintetből való megszorítása bizony nagyon sokszor nem a gazdasági előrelátásnak, hanem a fősvénységnek és az élvezetvágy kielégítésének tendenciájával függ össze. És a női egészség fenntartására vonatkozó szempont, amely igen fontos és tiszteletreméltó, de amely szerintem épen az anyavédelem terén oldandó meg, sokszor csak köpenye a nők, különösen a vagyonos nők fényűzése és kényelemszeretetének s a természet törvénye által rájuk szabott meg-

próbáltatás alól való kitérésnek. Épen így az eugénikus szempont, szintén más módon volna megoldható. De ez ma csak üres szalmacsép lés, mert a háború által okozott iszonyú vérvesztés után a legelkeseredettebb és legkonokabb neomalthuziánista is be fogja látni és érezni fogja, hogy a népesség szaporodásának előmozdítása nagy társadalmi és nagy nemzeti érdek.

Ennek a kérdésnek is vannak mindenféle módjai és útjai,, összefügg az elsősorban az erkölcsiség kérdésével, a családi étellel, a szülő és gyermek közti viszonytal. A gondviselésbe fektetett bizalomnak, az élet megpróbáltatásaival szemben való öntudatos bátorság nagyobb fokának helyreállítása az, ami elsősorban kívántatik arra, hogy a gyermekáldástól ne irtózzanak. Mert azok a bizonyos észszerű megszorítások, eltekintve attól, hogy azok eszközei igen gyakran erkölcstelenek, ezek hamar lecsúsznak az egyke-rendszerig. Mert, ha egyszer ebben az irányban megindultak a gondolkozások és a hajlamok, akkor ezen a lejtőn — ezt tapasztalás mutatja — nincs megállás.

Elsősorban tehát erkölcsi probléma ez, de amellett — elismerem — gazdasági probléma is. Elismerem, hogy megoldandó gazdasági probléma az, hogy a gyermekáldás valóban; áldássá váljék. Nem abban az irányban, hogy minden gyermek, már olyan vagyonnal szülessék, amely eltartását egész életében; biztosítsa, — ez a fonák felfogása az ú. n. gazdasági születést megszorításnak, — hanem hogy megfelelő nevelési lehetőségek folytán minden gyermek útnak legyen indítva azokkal az erkölcsi és szellemi erőtényezőkkal, amelyek képesítik arra, hogy magának megtalálja és megalapítsa existenciáját és hogy a közviszonyok is olyanok legyenek, amelyek különböző és bőséges kereseti forrásokat nyújtsanak.

Itt van az összefüggés az egytetemes gazdasági és társadalmi problémával. Hiába prédikálunk gyermekszaporodást,, hiába emeljük ki a gyermekáldást, ha a szülők arra hivatkoznak, hogy nem az ő gyávaságuk, nem az ő fősvénykedésük, hanem a rossz kereseti viszonyok, a kereseti viszonyok egyoldalúsága, a gazdasági életnek nem kellő fejlettsége az, ami miatt ők nem tudják, hogy ma a legjobb nevelés mellett is gyermekeik meg fogják-e találni a megélhetés, a boldogulás útjait. Tehát az általános gazdasági politika, a kereseti viszonyok

általános javítása! Hogy ez mi mindenfélével függ össze, ezt itt ennél az alkalomnál nem akarom bővebben fejtegetni. Aki a mezőgazdaságban nem tud elhelyezkedni, annak meg kell találnia az ipar mezején a maga megélhetését. Ennek folytán az iparfejlesztés, amelynek összes eszközeivel — hiába — csak a gazdasági életüket önállóan berendező nemzetek rendelkeznek, tehát a gazdasági létviszonyok gyökeres átalakítása és javítása egyszerre mind egyik feltétele a népszaporodási politika helyes irányba való terelésének.

De hát a születési arányszámnak csökkenése a kérdésnek csak egyik oldala. Mondám, hogy ez az arányszám-csökkenés általános európai jelenség. Hazánk e tekintetben körülbelül lépést tart a többi művelt országokkal, bár az arányszám nagyobb, mint például Németországban, mert a kiinduló pont nálunk egy erősebb szaporodási arány volt. A nagy különbség a mi hátrányunkra abban áll, hogy míg a többi államban — legalább azokban, amelyek a kultúrának velünk egyenlő, sőt magasabb fokán állnak — a születési arányszámnak csökkenését nagy mértékben ellensúlyozza a gyermekhalandóság csökkenése, addig minálunk a születési arányszám csökkenése mellett a gyermek, de különösen a csecsemőhalandósági arányszám körülbelül stagnál. Ez teszi nálunk különösen aggasztóvá népesedési szempontokból ezeket a jelenségeket. . .

Ennek a két adatnak az egybevetése okozhatja minálunk a legnagyobb aggodalmat. Mert, ha kulturális jelenség a születési arányszámnak csökkenése, ami felett nagyon lehet vitatkozni, mindenesetre nem lehet vitatkozni a felett, hogy a kulturális haladási jelenség a csecsemőhalandóság csökkenése. Mi pedig részt veszünk abban a nagyon kétes értékű kulturális jelenségben, amely a születések arányszámának csökkenésében áll, de nem veszünk részt abban a másokban, amely a csecsemőhalandóság csökkenése által például Németországban, megközelítőleg kiegyenlíti az általános létszaporodás szempontjából a születési arányszám csökkenését.

Tehát itt igen nagy bajjal állunk szemben, olyan bajjal, amely égető orvoslást igényel.

Megállapítottam mint tényt, hogy hazánkban csökkenő születési arányszámmal nem jár együtt csökkenés a csecsemőhalandóságban.

Ha e tényállást megállapítottuk, az első kérdés, hogy helyesen állapítsuk meg a baj diagnózisát: mik azok az okok, melyek a nagy csecsemőhalandóságra és hozzá kell tenni, relatíve nagy anyahalandóságra vezetnek? Ez igen nehéz feladat, mert paradoxzális jelenségek előtt állunk, oly jelenségek előtt, melyek első pillanatra megdöbbennek az embert és szinte kétségesnek tüntetik fel, egyáltalában lehet-e az okokat feltalálni? Ugyanazon vármegyének, Pestmegyének, két egymástól nem nagyon távolosó községe közül — nincsen nálam a pontos adat, de emlékszem rá — az egyikben a gyermekhalandóság 23%, tehát az országos átlagon felül van, a másikban csak 14%. Valószínűleg itt jobb a baba, jobb a körorvos. De ehhez hasonló paradoxzális tünetek egész özönével találkozunk e kérdés tanulmányozásánál. Mégis nagyjában lehet klasszifikálni az okokat: általános természetűekre, melyek annak az egész milliók természetében rejlenek, amelyben a nagy tömegek asszonyai és csecsemői élnek. Ezek már a születés előtt befolyásolják a születendő csecsemők sorsát. Azután számbaveendőek azok a veszedelmek, amelyek a már megszületett csecsemővel való hibás bánásmódból erednek.

Ha az első oksorozatot nézzük, nyilvánvaló, hogy az általános életmód, a rossz hygienikus viszonyok, különösen pedig a rossz lakásviszonyok nagy befolyással vannak a csecsemőhalandóságra. Élénken mutatják ezt a következő adatok, melyeket a főváros életéből meríttek. 1—2 szobás lakásokban a csecsemőhalandóság 17.2%, 3 szobás lakásokban 12.8%, 4 és több szobás lakásokban 7.2%. Ez bizonyára összefügg azzal is, hogy aki 4 szobás lakásban lakik, különben is kedvezőbb viszonyok között él, inkább tud orvosi segítyről gondoskodni stb. De mégis frappáns és a józan észnek is megfelel az az adat, mely mutatja, hogy mily befolyással vannak a lakásban rejlő hygienikus viszonyok a gyermekek fejlődésére. Meggyőződhetünk erről a dologról szabad szemmel is. Nem is kell messze mennünk, nem kell kimennünk a külvárosokba, az elhagyott területekre, hogy ezt kutassuk. Magában a főváros szívében találunk olyan építési és lakásviszonyokat, melyek egyenesen felháborítanak minden gyermekbarátot.

Ezek hát a rossz hygienikus és rossz kereseti viszonyokra vonatkozó okok. Másodszor az anyára és a születendő gyer-

mekre egyaránt kihat, különösen a munkásosztályban, a születési processzusnak, hogy úgy mondjam, pongyola elvégzése. Az asszony a vállalatok igen nagy részében a megerőltető munkát folytatja majdnem a szülés pillanatáig, s azután sem engedhet magának hosszabb pihenőt, mert már 2—3 nap múlva megint felkel és megint elkezdi munkáját. Ezáltal elsatnyul az anya s elsatnyulván az anya, megromlik a gyermek természetes tápláléka és elsatnyulván ennél az egy szülésnél az anya, szervezete képtelenné válik, hogy később is egészséges születéseket éljen át. Ez az elhanyagolása a születési processzusnak széles néprétegeknél először a szociális viszonyok elégtelen gondozásának, aztán a baba és az orvosi segély hiányának tulajdonítandó. Hiszen még mindig 5000 községünk van okleveles baba nélkül. Itt aztán a születés végbemegy, úgy ahogy. Úgynevezett praktikus emberek ezt lemosolyogják és azt mondják, hogy könnyebben szül az anya, aki munkát végez. Megengedem; de aki nehéz munkát végez 2—3 nappal a szülés után, annak szervezete tönkremegy és az általa később születendő gyermekekben sem lesz köszönet.

Ezek tehát a milió egyes kérdései, melyek ecsetelését szinte végtelenig lehetne folytatni. De azonkívül a terhelt csecsemők száma szintén óriási. És ez a terheltség különösen három forrásból ered: a tuberkulotikusaktól, a nemi betegségekkel inficiáltaktól és az alkoholistáktól. Hogy a tuberkulotikusak és a nemi betegségben szenvedők lehetetlen, hogy egészséges, életképes gyermekeket nemzzenek, illetve szüljenek, arról nem szükséges sokat beszélni. Tudja mindenki, hogy az ilyen szülők gyermeke, ha nincs is elveszve, mindenesetre sokkal csekélyebb ellenállási képességgel bír mindazon bajokkal szemben, amelyek a csecsemőt megrohanják és így természetesen sokkal nagyobb százalékban pusztul el.

De talán nem eléggé tudják, nem eléggé hatol be a nagyközönségnek és az illetékes köröknek tudatába sem az alkoholizmus rettentő befolyása a születendő gyermekekre. Méltóztassék egyszer megnézni a gyermekvédelmi múzeumot, ott számokban van kimutatva és statisztikai táblázatokkal van igazolva, hogy ha a szülőknek csak egyike is alkoholista, ki van zárva egészséges gyermek születése.

Ez pedig olyan jelenség, amelyet nem ellenőrizünk úgy,

mint ahogy ez a tuberkulózis és nemi betegségekben szenvedők tekintetében történik. A részeg ember sokszor tréfa tárgyát szolgáltatja és virtust is látnak az iszákosságban; pedig fiziológiailag ki vannak mutatva azok az elváltozások a szülők szervezetében, amelyek lehetetlenné teszik azt, hogy attól a szülőtől) egészséges gyermek szülessék és amennyire ezt statisztikailag ki lehet mutatni, — mert, mondom, a részegség statisztikáját nehezebb megállapítani, mint a tuberkulózis statisztikáját — tényleg meg is van állapítva, hogy a megterhelten született gyermekek egy nagy része csak azért van terhelve, mert alkoholikus szülőktől vagy alkoholikus szülőtől származik. Ezek azok a viszonyok, amelyek azt a szegény gyermeket, még mielőtt megszületik, — néha anyjával együtt, néha csak a gyermeket — rosszabb eséllyel küldik a világra.

Nézzük már most, miután a csecsemőnek a születés előtti veszedelmei közül a legfőbbekre reámutattunk, a nagy csecsemőhalandóságnak születés után előálló indokait. A milióban rejlőkről már előbb szoltam. Ezekről eltekintve, sőt ezeket hatásban messzi felülmúlva, a legfőbb veszély az a hihetetlen vastag tudatlanság, amely a csecsemővel való bánásmódban és különösen a csecsemő táplálását illetőleg népünk széles rétegeiben el van terjedve és amelyet nem tud kellőképpen ellen-súlyozni az orvosi tanács két okból: először, mert kevés az orvos, másodsor, mert ennek a kevés orvosnak igen nagy része sincs kellőleg kioktatva a gyermekhygiénia, a gyermekkel, a csecsemővel való bánásmód tekintetében. Mert ez egészen külön szakma. Végre is az a gyermek még nem ember a szó fiziológiai értelmében véve, az egy sui generis lény, amelyet külön kell tanulmányozni, amellyel külön kell elbánni tudni. Innen van az a paradoxzális tény, hogy ha végigmegyünk Magyarországon megyéin és megnézzük, hogy mely megyékben van az országos átlagnál kedvezőbb és melyekben van kedvezőtlenebb gyermekhalálási arány, nem azt fogjuk találni, amit az ember hinne, hogy a legszegényebb és legelhanyagottabb megyékben a legrosszabb ez a halálási arány; nem, kérem, hanem ellenkezőleg, Máramarosban jobb, mint Somogyban s Tolnán, mondom, paradoxzális tény, de úgy van, hogy a va-gyonosabb és a műveltség magasabb fokán álló megyékben ked-

vezőtlenebb gyermekhalálozási viszonyok vannak, mint a legelhagyatottabb, legszegényebb vidékeken.

Mert bár a szegényebb megyékben az általános higiénikus viszonyok mindenesetre rosszabbak, de az ezek által okozott kárnál nagyobb az, amelyet a vagyonosabb és különben műveltebb megyékben a rossz táplálási szokások okoznak. Azt a szegény rutén és román anyát Máramarosban stb. az ő szegénysége megóvjá attól, hogy a csecsemőt mással táplálja, mint az anyatejjel és ennél fogva a csecsemő életben marad, míg ellenben pl. az alföldi parasztasszony az alig néhány hetes csecsemőt már tömi mindenféle jóval, amit maga élvez, s azután csodálkozik, hogy emésztési zavarok állnak be, amelyek a gyermek halandóság legnagyobb százalékát okozzák. Igen, alkoholt és más efféléket adnak nekik. *Valamennyi direkt csecsemőhalandósági ok között a tudatlanság tehát az, amely messzi a legnagyobb.*

Ha így annyira, amennyire lehet, nagy vonásokban a baj dignóztisát és okait megállapítottuk, akkor következik az a praktikus kérdés, hogy mit tegyünk ellene. Ez nagyon egyszerű; ezeknek az okoknak kell utánajárni, ezeket az okokat kell megszüntetni vagy legalább paralizálni. Természetesen megint ott van a nagy háttér, a nagy általános szociálpolitikai érzék szükségessége minden intézkedésben, a lakásügy reformja, a munkásügy reformja, a kereseti viszonyok javítása; szóval, mint egyszer már mondtam, akármelyik kérdést akarjuk megoldani alaposan, oda jutunk az általános szociálpolitikának összes követelményeire és minden egyes kérdés oda irányítja figyelmünket, hogy a kormánynak és a képviselőháznak kelljen egészséges szociálpolitikájának lenni.

Erről az általános háttérről azonban most nem akarok beszélni; ez mindig, minden ilyen nagy kérdésnél, mögöttünk áll s ha ott nem tudunk orvoslást előidézni, akkor a direkt gyógyítási módszerekkel nem fogunk kielégítő eredményeket elérni. De a bajjal való direkt megküzdés természetesen megint a küzdelem a népbetegségek ellen, amelyeket előbb említettem, különösen a küzdelem az alkoholizmus ellen, az alkoholizmus elleni küzdelmet pedig — ez szomorú tény — nem vagyunk és nem leszünk képesek keresztülvinni az államnál mindaddig, míg az állam jövedelmeinek oly nagy része, aminő most, tulajdonképpen az iszákosságunk kihasználásával éretik el.

Itt talán olyan problémával állunk szemben, ahol az állam pénzügyi érdeke, amint a mostani pénzügyi szervezet előttünk áll, direkt ellentétben van úgy az erkölcsiséggel, mint a népjólét legelemibb követelményeivel.

Hiszen látjuk, hogy a törvényhatóságok hoznak határozatokat, amelyekkel a korcsmáknak vasárnapon való bezárását elrendelik és azok a magas kormány által mindannyiszor megsemmisítetnek. Látjuk, hogy a pénzügyigazgatóságok részéről egyenes üldözésben részesültek az olyan lelkészek, akik mértékletességi egyleteket alapítottak községükben és azokat virágzásra tudták emelni. Itt egy óriási probléma van, amelynek nagyságától át kell hatva lennünk, hogy teljes jóakarattal és elhatározással fogjunk orvosláshoz. Mert az teljes lehetetlenség, hogy az állam a maga polgárainak erkölcsi és fizikai megrontásából éljen és abból szerezzen jövedelmet. Itt valami megoldást kell találni, mert mindaddig, míg ez az ellentét megvan, az üdvös cél és a pénzügyi érdek között — hiszen mosolyogva látjuk, hogy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium költségvetésében 3000 koronát vesz fel az alkoholelles mozgalom támogatására — itt egy bizonyos hipokrizisben szenved az állam, amelynek véget kell vetni, mert az alkoholizmus elleni küzdelem népünk egészségessé tételének egyik nélkülözhetetlen alapfeltétele.

De már most térjünk vissza az anyához és csecsemőhöz. Nélkülözhetetlen alapfeltétel és egyik legfőbb kelléke e kérdés megoldásának az anya ellátása. Oly viszonyokat kell teremtem, még pedig az anyaságbiztosítás révén, hogy a leendő anya a lebetegedést közvetlenül megelőző időben, amelyet az orvos hozzávetőleg meg tud állapítani és az azt követő legalább 4—6 héten át minden oly munkától mentesítve legyen, amely az ő egészségének árt és a gyermek gondozásától visszatartja. Ez nem utópia, ennek meg kell történnie, ha nem akarjuk, hogy az elsatnyulás a generációkban tovább menjen. Ez az anyaságbiztosítás révén megoldható, ez a követelés méltányos, elutasíthatatlan követelménye a szegény néposztálynak velünk szemben. Mert én nem fogom prédikálni a teljes társadalmi egyenlőség utópiáját; a lukszusnak, a felesleges élvezeteknek lehetnek különbségei, de az életfentartás elemei, a fizikai fejlődés feltételei, a gyermekfelnevelés lehetőségei és hozzáteszem, bizo-

nyos józan és nemesebb életélvezetek tekintetében nem szabad hogy tatóngó úr legyen az egyes társadalmi osztályok közt.

Nem kívánom, hogy mindenkinek fácánt és pezsgőt biztosítsunk, de a szociálpolitikának ideálja kell, hogy ebben az országban is meglegyen, hogy nálunk is emberekhez méltóan lehessen élni, ami azt jelenti, hogy minden ember egy abszolút értéket képvisel, tehát gyermeke is, tehát elsősorban az ő asszonya, a neje is; az ő asszonyának épp oly igénye van arra, hogy magát ápolhassa és egészségét fenntarthassa és hogy gyermeke egészségesen születhessen, mint akár a király feleségének.

Ettől a gondolattól kell hogy áthatva legyen az egész politika és ezek az igazságok mindig igazságok voltak, de a háború iszonyú tanúságai szerint, amikor a legtöbbet éppen azok szenvedték, akik az élet élvezeteiből a legkevesebbet nyerik, ezek elemi erővel tolnak előtérbe és mi meg fogjuk ezeket oldani békésen, vagy pedig meg fognak oldani oly felfordulások közt, amelyekhez képest ez a világháború is csak gyermekjáték volt.

Ezek után tovább foglalkozom az anyaságbiztosítás kérdésével, amely az általános betegség elleni biztosítás körében oldandó meg és itt nem riadok vissza attól, hogy érintsem azt a kényes témát is, amely a házasságon kívüli gyermekekre és a törvénytelen anyákra vonatkozik. Sohasem fogom egyenlőkké tenni azokat az összeköttetéseket, amelyek a törvényes házasságon és családalapításon alapulnak és azokat, melyek ilyen jelleggel nem bírnak: erkölcsi aberráció lenne idáig menni. De aki anyává lett, annak megvan az igénye a társadalom oltalmára, és ez teljes összhangban van a legszigorúbb erkölcsi felfogással; mert attól a pillanattól kezdve, amelyben valaki anyává lett, annak az anyának legszigorúbb erkölcsi kötelessége, hogy önmagáról és születendő gyermekéről gondoskodik és a társadalom őt nem abban segíti, amiben hibázott, hanem abban, ami a hiba folytán neki kötelessége, amely kötelességének teljesítésével visszanyerheti minden józan és tisztességesen gondolkozó ember becsülését, a társadalom kibékítését. .,

Tovább haladva fejtegetéseimben, visszatérek arra, hogy a csecsemőhalandóság legfőbb forrása a tudatlanság és a csecsemővel való fonák elbánás, legelső feladatunk e tudatlanság elleni küzdelem az egész vonalon. Az orvosképzésnél feltétlenül kötelező tárgygyá kell tenni minden olyan orvosnál, aki hivatalos

orvosi állásra pályázik, a csecsemőgyógyászatot, hogy így helyes tanácsokkal láthassa el az anyát, hogy a csecsemőápolásnak alapelemeivel tisztában legyen.

De bele kell ezekbe az ismeretekbe oktatni nevelésük során mindazokat, akik a nép vezetésére vannak hivatva, a lelkészeket, tanítókat, tanítónőket, körjegyzőket, hogy ezek is megadhassák a legszükségesebb irányítást. De rá kell oktatni erre a nőt, még pedig úgy, ahogy ez Németországban történik, ahol az elemi iskola legfelsőbb kétfokozatán megtanulják a lányok a csecsemőápolás alapelemeit, ami annyival fontosabb, mert a legtöbbször a serdülő leányokra bizzák a csecsemőt, a polgári iskolák magasabb fokozataiban pedig megtanítják a preventív intézkedésekre és a szükséges teendőkre mindazokat a nőt, akik anyaságra képezik ki magukat, vagy akik szociális hivatásuknak tekintik azt, hogy környezetükben a szerényebb viszonyok közt lévőeknek tanácsadói legyenek. Ezenkívül előadásokkal, röpirvekkel terjeszteni kell a nép között a csecsemőgondozás elemeit, még pedig az országban dívó minden nyelven.

Összegezve az előadottakat: ha elképzeljük az itt esetelt preventív intézkedések keresztülvitelét, különösen a szülőnői otthonok felállítását és az anyasági biztosítást; ha elképzeljük az orvosok, a bábák nagyobb számát és jobb szakszerű kiképzést; ha elképzeljük a népvezetésre hivatott összes tényezőknek a csecsemőgondozás elemeiben való jártasságát, a nép minden rétegében a nőknek már az iskolában megkezdett felvilágosítását e feladatok tekintetében; ha elképzeljük az ország behálózását szakszerűen képzett gondozónőkkel, kiegészítve a társadalom vagyonos és művelt rétegeihez tartozó nők önkéntes közreműködésével — és ezek mind nem képzelődések, hanem aránylag könnyen létesíthető dolgok — ha ezt az egész akciót szerves összeköttetésbe hozzuk a mi szép állami gyermekvédelmünkkel: úgy bizton remélhetjük, hogy belátható időn belül ezeknek a bajoknak nyakára hágnak és elérjük — vagy legalább megközelítjük, esetleg túl is szárnyaljuk azt az állapotot, amelyet Norvégiában találunk, ahol a csecsemőhalandóság 7%, a mi 20 %-unkkal szemben.

Ez nem utópia, hanem igazán megoldható probléma, melynek megoldása egyszersmind egy óriási szociálpolitikai értelemben vett áldás terjesztése az egész társadalomban.”

És valóban, nem is utópia. Megmutatta ezt tíz éves működésével a Stefánia-Szövetség. Kereken száz védőintézetével, azzal a lelkes orvosi és védőnői gárdájával hatalmas tényezőjévé vált különösen a csecsemőhalandóság leszorításának. Az országos központi statisztikai hivatal felvételei szerint az országos átlag 1924-ben még mindig 19.5% volt; ahol nincs még védőintézet, 20.2%. Egyike a legmagasabbaknak egész Európában. Ezt a 19.5%-os átlagot sikerült leszorítani 17.2%-ra és a védőintézetek gondozása alatt álló kereken 70.000 csecsemőnél 7.9%-ra. Védőintézet azonban — néhány helytől eltekintve — egyelőre még csak tizenötezer lakossal bíró városokig van szervezve, a községek túlnyomó része, a nagy tanyai területek, ahol a halálozási arány a legnagyobb, még hátra van. Ha az állam és társadalom közös áldozatkészségével sikerülni fog az egész országot behálózni védőintézetekkel és a védőnők jelentős szociális munkáját kiterjeszteni az egész országra: akkor megoldottuk ezt a nehéz szociális problémát és Magyarország e téren is a nagy kultúrnemzetek oldalán fog állani.

Az igazi szeretet, mely ezt az intézményt áthatja, nem áll meg a védőintézeteknél, a tejkonyhánál, a napközi otthonoknál, hanem szülőházakat is létesít az anya védelmére és otthonokat csecsemőkkel együtt a társadalom támogatására utalt anyák számára. Külön szociális munkásságot fejt ki ezek révén az anyák munkába helyezésével, csecsemőknek velük együtt a tej testvériség gyakorlati megvalósításával való kihelyezésével. Százakra megy ma már azoknak az anyáknak száma, akik így csecsemőkkel együtt előkelő házakban nyertek alkalmazást, kiknek csecsemői együtt nevelkednek az úri társadalom csecsemőivel, ez az „Apponyi Albert anyaotthon” egyik legszebb eredménye.

A Stefánia Szövetség székházát egy bronz dombormű díszíti: egy magyar anyát ábrázol csecsemőjével karján, babérágat nyújtva a hetvenötéves Apponyinak. Ez örökíti meg nagy érdemeit az anya- és csecsemővédelem körül.

Utoljára hagytam Apponyi gyakorlati szociálpolitikai tevékenységét a kormányon. Az államférfiú nagyságának egyik mértéke az, hogy hatalomra jutva, mit valósít meg abból, amit addig hirdetett, azt tartja-e a hatalom birtokában is, amit a hatalmon: levőktől követelt? Ő hű maradt önmagához és múltjához. A val-

lás- és közoktatásügyi tárca nem nyújt ugyan kiválóan sok alkalmat szociálpolitikai tevékenységre, de a mi abban az irányban érvényesíthető, abból nem engedett ő el semmit, azt az adott viszonyok között teljesen kiaknáta. Kétszéri minisztersége alatt különösen három irány érvényesül e részben: *a népoktatás ingyenessé tétele, az oktatásügyi személyzet és lelkesi kar szociális helyzetének megjavítása és az ifjúságba való bevitel a népesedési politika fontosságának.*

A népoktatás ingyenességének biztosítása hatalmas emlékoszlopa közoktatásügyi miniszterségének. Annak a lehetetlenségnek kiküszöbölése, hogy a tankötelezettség mellett, még pedig büntető szankciókkal körülbástyázott kötelezettség mellett tandíjat kell fizetni, szociális szempontból a legnagyobb jelentőségű. Nem kisebb az kultúrpolitikánkra nézve. Ahol az analfabéták száma oly nagy, mint akkor Magyarországon volt, ahol az elemi iskolák száma tekintetében annyira elmaradtunk, ahol a felekezetek egy része csak tandíj szedés alapján tudta a legszükségesebb iskolákat fenntartani, ahol a tandíjak jelentős költségvetési bevételi tételt képeztek: ott bizony nem kicsinyelhető ilyen reform. Mert hát nemcsak az állami bevételeknek ez a tétele esett ki, hanem a községek és felekezetek is kártalanítandók voltak elmaradt jövedelmeikért. Wekerle Sándorban készséges segítő társat kapott ehhez Apponyi, pénzügyi nehézségek nem befolyásolhatták ezt a szociál- és kultúrpolitikai koncepciót, mely maradandó emléke marad az ő vallás- és közoktatásügyi miniszterségének. Egyáltalán míg előtte és utána a legtöbb közoktatásügyi miniszter inkább a közép- és felsőfokú oktatás kiépítésére fektetett nagyobb súlyt, ő az alapból való építésnek adott elsőbbséget, Ez jut kifejezésre az iskolán kívüli közoktatás egységes megszervezésében, ez az elve érvényesül a szabadoktatás országos megoldásában, melyek eladdig szerényebb szárnypórbálgatások alakjában jelentkeztek csak; ennek szolgálatában szervezi meg országszerte a népnevelési bizottságokat, amelyekben a társadalom széles rétegeinek mennél szélesebb alapokon vonja be tervének megvalósításába. Nem újabb és újabb alkotások, reformok létesítésére való törekvés domborodik ki az ő miniszteri működésében, hanem a munka folytonosságának és rendszerességének biztosítása, alapok megerősítése, az elődök komoly munkájának folytatása. Minisztereknél ez ritka jelenség,

a legtöbb új alkotásokban merül ki, nem törődve a folytatást igénylő régebbi kezdeményezésekkel. Amaz lehet inkább egyéni, ez azonban inkább az ország érdekében való; értékesebb mindenestre ez.

A népoktatás szociális irányú kiegészítésére vonatkozó törekvése jutott kifejezésre a gazdasági irányú oktatás szervezésében is, de ennek csak alapjait rakhatta le, csak az erre vonatkozó törvényjavaslatot terjeszthette elő, megvalósításhoz már nem juttathatta azt, csak későbbi utódjára maradt az. Ellenben sikerült neki szociális felfogását magába a népoktatásba belevinni és gyakorlatilag is érvényesíteni azt a nézetét, hogy a haladó kor joggal követeli az iskolától a nemzeteknek a kor szellemével haladó nevelését; hogy az iskolának feladata,, beoltani az ifjúságba koruknak nemesebb eszméit és bár nevelési irányában konzervatívnak kell maradnia az iskolának, mely nem rendelheti alá magát a váltakozó irányoknak, mégis természetesen onnan kell kiindulnia magának a szociális fejlődésnek is. Ezért fektetett nagy súlyt a tanítók továbbképzésére, külön szünidei tanfolyamokat rendeztetve külön-külön az elemi- és polgári iskolai tanszemélyzet szociálpedagógiai képzésére, melyeken az tájékozást nyert a szociálpedagógia legújabb törekvéseiről és irányairól úgy hazánkban, mint a külföldön, hogy ily módon érvényesíthesse nevelői munkájában a társadalmi tudomány legújabb tanait is.

Kétszeri miniszterségének egész ideje alatt végigvonul tevékenységében az a következetes törekvés, hogy a tanítószemélyzet szociális helyzetét lehetőleg javítsa. E részben nagyon súlyos helyzetet talált, mert a lelkészek, tanítók és tanárok anyagi helyzete soha sem tartozott Magyarországon a közérdeklődés gócpontjában lévő ügyek közé, Súlyos mulasztásokat kellett helyrehozni ebben a tekintetben, aminek határt csak az ország akkori pénzügyi helyzete szabott, de amit ennek határat között meg lehetett tenni, azt Apponyi a legteljesebb mértékben megtette.

A népesedési politika iránti érdeklődésnek a nemzet vérébe való bevitele, ennek a nagy problémának a köztudatba való átvitele, melyért az anya- és csecsemővédelem élére állott, az iskolából a családba való átvezetése volt egyik legnemesebb, legszebb alkotása a kormányon; az egészségügy, az anya- és

csecsemővédelem nagy nemzetmentő fontosságának elterjesztése a lakosság legszélesebb rétegeibe. A magyar népoktatás és népnevelés nagy munkájában kiváló munkatársa, dr. Neményi Imre államtitkár közvetlen közreműködésével sikerült neki megoldásra juttatni ezt a kérdést, mely közoktatásunk terén egyik legmesszebb kihatású alkotás marad. Intézményesen biztosította ennek a nemzetmentő irányzatnak érvényesülését az oktatás minden ágazatában, felvételre az egészségügyi, az anya-, csecsemő- és gyermekvédelem kérdéseinek anyagát az elemi népiskolák, az ismétlő iskolák, az iparos és kereskedő tanonciskolák, a polgári fiú- és leányiskolák, a női kereskedelmi tanfolyamok, a felső kereskedelmi iskolák, a leányközépiskolák, a kisdodó-, elemi iskolai-, polgári tanító- és tanítónőképző, a felső kereskedelmi- és középiskolák tanterveibe, sőt még az ifjúsági egyesületek munkaterveibe is. És hogy ennek gyakorlatban is érvényt szerezzen, elrendelte ennek az anyagnak az iskolai olvasókönyvekbe való kötelező felvételét, sőt gondoskodott róla, hogy az a tankönyvbírálat figyelmét se kerülhesse el.

Ezzel az intézkedéssel megelőztük a nyugoti kulturáramokat. Bár Németországban is történtek hasonló kezdeményezések, ilyen terjedelemben és a felsőfokú oktatás kivételével az oktatás minden ágára, sőt magára a tanítóképzőre is kiterjedőleg sehol sem áll az fenn; miképen a csecsemő- és gyermekvédelemben általában, úgy az oktatás ezen ágában is Magyarország első helyen áll valamennyi európai állam között és ez — Apponyi Albert gróf nagy nevéhez fűződik.

Miniszteri működésének sok kisebb-nagyobb jelentőségű szociális vonatkozásait lehetne még felsorolni, az ő szociális szelleme végig érvényesül annak minden ágában, mégis még csak egyetlen egyre szorítokozom, arra, mellyel látónki szemmel a jövőbe látott, mikor 1918. tavaszán, a háború utolsó évében reámutatott annak sürgős szükségességére, hogy a reánk következő nehéz időkben a népnek és az iskolai ifjúságnak takarékosagra való nevelése lesz az ország legelső nagy érdeke; midőn reátapintott a nemzet egyik vérző sebére, arra az általános elszegényedésre, melyen csak munkával és takarékosággal lehet majd a nemzetet az elpusztulástól megmenteni.